

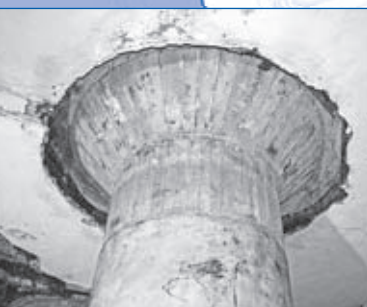
ZUTPHEN

*Nieuwsbrief monumentenzorg,
archeologie en bouwhistorie in de gemeente Zutphen*

Mo **NU** mentaal

Zutphen

Koelhuis
Bouwen en Behouden
Bouwhistorie 2010
Monumenten energie
zuinig
Nieuwstad 4

December 2011, nr. 21

TEER, PEK EN PADDESTOELVLOEREN

Kurkisolatie met een geurtje in het Koelhuis te Zutphen

Aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) worden met enige regelmaat uitdagende vragen voorgelegd. Zo benaderde in april j.l. de gemeente Zutphen de dienst met de vraag of ze een zwartbruin bouw materiaal wilde duiden. Wat was namelijk het geval, de gemeente is van plan om het voormalige koelhuis 'De Landbouw' aan de Havenstraat hoek Parkstraat, te herbestemmen. Als voorbereiding daartoe moesten diverse latere uitbreidingen en obstakels in en rond het koelhuis worden gesloopt. Tijdens deze sloop kwam een onbekend isolatiemateriaal met een penetrante, aan teer denkende stank vrij. Het materiaal lijkt vanwege zijn lichte gewicht en toepassing op isolatie, maar die teerlucht is hoogst vreemd. Omdat dit materiaal onbekend is bij de RCE, is direct een onderzoek gestart.

REFERENTIECOLLECTIE

In ons land is nergens een referentiecollectie van isolatiematerialen aanwezig waar je materialen kunt vergelijken. Omdat bij de RCE al enkele jaren onderzoek plaats vindt naar het isoleren van monumenten, zowel in het heden als ook in het verleden, en naar historische isolatiematerialen, kwam de vraag op het juiste moment. Bij de RCE wordt geprobeerd een eerste verzameling van isolatiematerialen aan te leggen die kan dienen als referentiecollectie maar die is nog lang niet compleet. Om zicht te krijgen op wat er aan materialen zoal is toegepast, wordt waar dat mogelijk is kleine stukjes isolatiemateriaal verzameld en daarna onderzocht. Bij toeval treft men in monumenten isolatiemateriaal aan, want veel materiaal zit verstopt en komt vrijwel nooit in het zicht. Soms bereiken via het netwerk de RCE voorbeelden en monsters. Er was nog geen monster aanwezig dat maar enigszins leek op het Zutphense materiaal.

Uit het meerjarige onderzoek blijkt dat monumenten al eeuwen lang worden geïsoleerd. Isoleren is dus niet een fenomeen van de laatste 50 jaar. In het begin werden uitsluitend organische materialen toegepast. Turf, stro,

hooi, kaf, riet, boekweiddoppen en nog veel meer materialen zijn aangetroffen. Hoewel al deze materialen als onderdeel van onze

monumenten beschermd zijn, ging en gaat men er doorgaans niet respectvol mee om. Zelfs recente ontdekkingen zijn tijdens de

▲ Tijdens de sloop van de isolatieafwerking in het Koelhuis kwam een penetrante, aan teer denkende stank vrij. Foto Ben Kooij - RCE 2011

▲ Isolatiemateriaal afkomstig uit het koelhuis. Foto Ben Kooij - RCE 2011

restauratie verwijderd en afgevoerd. Er is dus een grote onderwaardering voor historische isolatie. Opvallend bij vrijwel alle vondsten is de uitstekende conditie van het materiaal. Omdat de materialen vaak zitten ingesloten in donkere ruimten zoals tussen vloeren en wanden, zijn zij niet aangetast. Er zijn voorbeelden bekend van meer dan 300 jaar oud. We kunnen dus zondermeer stellen dat historische isolatie duurzaam is.

Tegenwoordig passen we in de bouw veel moderne isolatiematerialen als isolatieschuimen en synthetische materialen toe. Na de

▲ Exterieur in sobere Amsterdamse schoolstijl.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen 2000

Tweede Wereldoorlog kwamen zij op en zijn niet meer weg te denken uit ons dagelijks leven. Vanaf het begin van de industrialisatie tot de Tweede Wereldoorlog ontstond er isolatietechnisch gezien een interessante overgangperiode. Er werden naast organische materialen nu ook anorganische materialen toegepast. Ons aller bekende asbest is daar een van. Tegelijkertijd ontwikkelde de industrie nieuwe isolatieproducten op basis van organische materialen. Deze zogenoemde composieten hadden het voordeel dat zij betere eigenschappen ten aanzien van brandwerendheid en vochtopnamen kregen en bovendien door hun compacte vorm sneller verwerkt konden worden. Organische isolatiematerialen werden vroeger vrijwel altijd los verwerkt, wat tamelijk tijdrovend was.

N.V. KOELHUIS "DE LANDBOUW"

Oprachtgever voor de bouw van het koelhuis was de Nederlandsche Coöperatieve Zuivelverkoop Centrale Zutphen. De locatie was zeer geschikt omdat via de naast gelegen haven (ca. 1882) eenvoudig de handelswaar kon worden aan- en afgevoerd. Het doel was om een botervoorraad aan te leggen die op gunstige momenten tegen een goede prijs kon worden verkocht. De bouw die eind 1919 begon, werd voor Fl. 302.000,- aan E.J. Slingerland uit Oosterhout gegund.¹ De uiteindelijke kosten bleken ca. Fl. 500.000,- te zijn. Waarschijnlijk kwamen bij de aanneemsom nog de kosten voor de koelinstallatie die bestond een reeks compressoren.

Uit bouwtekeningen blijkt dat J.G. Wattjes en A.J. Jansen de architecten waren van het koelhuis. Uit onderzoek van het NAI is bekend dat Jannes Gerhardus Wattjes (1879-1944) in

▲ Omslag van *Constructie van gebouwen, deel VI: vloeren, binten, kolommen, plafonds en skeletbouw, Rijswijk-Amsterdam 1934 (tweede druk)* van J.G. Wattjes.

de periode ca. 1919-1923 werkte als adviseur voor Bureau Jansen en Jacobs in Zutphen. Onbekend is dat Wattjes toen ook als architect optrad want in zijn oeuvrelijst, opgesteld door het NAI, komt het koelhuis niet voor. Zijn baan vanaf 1918 als hoogleraar in Delft maakte zijn verregaande bemoeienis aanvankelijk onaannemelijk.

Wattjes kennen we als een harde werker die veel heeft gepubliceerd. In een van zijn basiswerken, *Constructie van gebouwen, deel VI: vloeren, binten, kolommen, plafonds en skeletbouw*, tweede druk 1934, gaat hij in beeld en geschrift in op de constructie van het koelhuis. Hij blijkt balkloze paddenstoelvloeren, beter bekend als mushroomvloeren, te hebben toegepast. Een voor die tijd moderne betonconstructie voor pakhuizen naar ideeën van de Amerikaanse ingenieur Claude A.P. Turner. Volgens een recente publicatie was deze constructiewijze onder de naam 'Mushroom flat-slabsystem' in 1906 gepatenteerd.² De berekening van deze vloeren en kolommen moet in die tijd met de beschikbare kennis en hulpmiddelen een enorme opgave zijn geweest. Wattjes en Jansen kozen deze constructie vanwege de betere luchtcirculatie t.o.v. vloeren met balken. Bovendien kon een snellere en eenvoudigere bouwwijze worden gerealiseerd. In ons land waren nog maar enkele gebouwen volgens het Amerikaanse idee gebouwd. In 1914 paste Michiel Brinkman het systeem toe bij de stoommeelfabriek De Maas, Brielselaan 115, in Rotterdam en een jaar later architect A.J. Joling bij het pakhuis Afrika aan de Oostelijke Handelskade in Amsterdam. Een van de bekendste toepassingen, hoewel ruim acht jaar later, is de in 1926-1930 gebouwde Van Nellefabriek in Rotterdam.

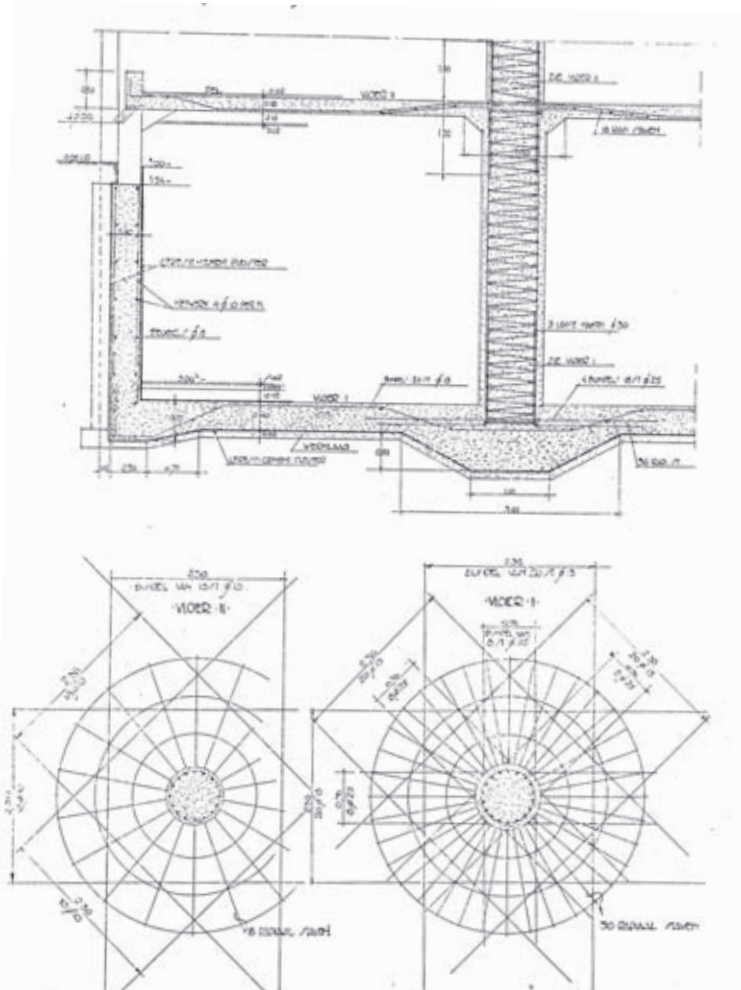

Fig. 546. Mushroom-vloeren, Koelhuis Zutphen. Sch: 1 : 100. Arch. Ir. J. G. Wattjes en A. J. Jansen.

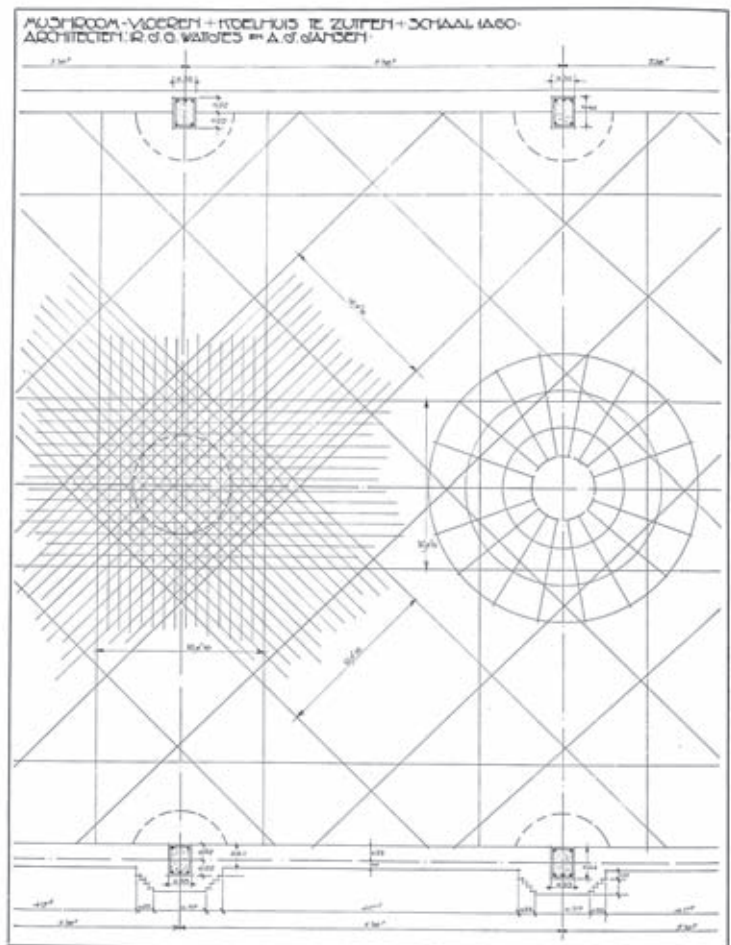

Fig. 547.

▲ Een tweetal pagina's uit *Constructie van gebouwen met afbeeldingen van de opbouw van de mushroom-vloeren*

LAAT SUCCESVERHAAL

Oorspronkelijk had het gebouw een kelder, begane grond en een eerste en tweede verdieping. Slechts de kelder en de eerste verdieping dienden als koelruimte en zijn daarom van spouwmuren voorzien.³ De begane grond en tweede verdieping dienen als pak- en expeditieruimte. Via een lift stonden de verdiepingen met elkaar in verbinding. Bij de oplevering in mei 1921 bleek het doel al te zijn achterhaald waardoor veel leegstand optrad. Daarom werd in 1923 het koelhuis met een capaciteit van 3000 m³, verdeeld over vier bouwlagen van 11 x 45 m, overgedaan aan N.V. Koelhuis "De Landbouw" die er vlees, gevogelte, ijs en nog veel meer handelswaar ging opslaan.⁴ Deze functie bleek uiteindelijk wel succesvol. Het ging zelfs zo goed met het koelhuis dat het verschillende keren is uitgebreid. In 1936 besloot de N.V. het bureau Nieuwland & Van der Vegte een plan te laten ontwikkelen voor een extra verdieping op de bestaande bouw.⁵ Uit onder-

zoek bleek dat ook hier vergelijkbaar zwart isolatiemateriaal is toegepast.

Na de Tweede Wereldoorlog bleef de vraag naar vriesruimte gestaag toe te nemen. Dit leidde er toe dat na uitbreidingen in 1949, 1958 en 1973 de capaciteit tot 18.000 m³ was gegroeid. In 1949 blijkt wederom op grote schaal hetzelfde isolatiemateriaal te zijn toegepast in de eerste westelijke uitbreiding. Bij de latere uitbreidingen aan de west- en noordzijde van het gebouw blijkt een geheel ander materiaal te zijn toegepast: polystyreen oftewel het witte piepschuim. Bij de laatste uitbreiding uit 1984 tot totaal 25.000 m³ is dit materiaal met een dikte van 42 cm toegepast.

In het oude gedeelte was de temperatuur min 12 graden Celsius; in de nieuwere delen tot min 20. Men gebruikte als installatie 13 compressoren en ammoniak.⁶ De wens om temperaturen van min 30 of nog lager te berei-

ken werd steeds sterker. Met de verouderde techniek lukte dat niet. Daarom gebruikte men in de nieuwste gedeelten luchtcondensators en freon. Om de lagere temperaturen te bereiken, diende de isolatiecapaciteit aanzienlijk hoger te zijn dan die in het oude gedeelte. Dit verklaart de toepassing van dikke isolatieplaten. Het snel in en uitrijden van goederen in containers en de ontwikkeling om tot nog lagere temperaturen te komen, leidde tot de bouw van een nieuw koel- en vrieshuis elders op het industrieterrein. Dat had tot gevolg dat in 2005 het oude koelhuis zijn functie verloor. Vervolgens koopt de gemeente het complex dat dan geruime tijd leeg staat. Ondertussen werd het complex gekraakt, vernield en beklad. In de eerste helft van 2011 is een begin gemaakt met het 'geschikt' maken van het casco. Daarna zal het nog enige tijd duren voordat de nieuwe gebruiker het geheel kan betrekken.

▲ **Overzicht van de 2e verdieping van het koelhuis met twee paddestoelkolommen. Eén kolom blijft voorzien van isolatie.** Foto Jeroen Krijnen - gemeente Zutphen 2011

▲ **Onbekend koelhuis waarin behalve een stapel kisten ook dode dieren zoals herten liggen opgeslagen. Hoewel deze foto niet in Zutphen is gemaakt, geeft hij wel een beeld hoe het er in Zutphen binnen mogelijk heeft uitgezien. Ook daar werd geschoten wild opgeslagen. Amsterdam 1913.**

Fotograaf onbekend, Collectie Spaarnestad Photo

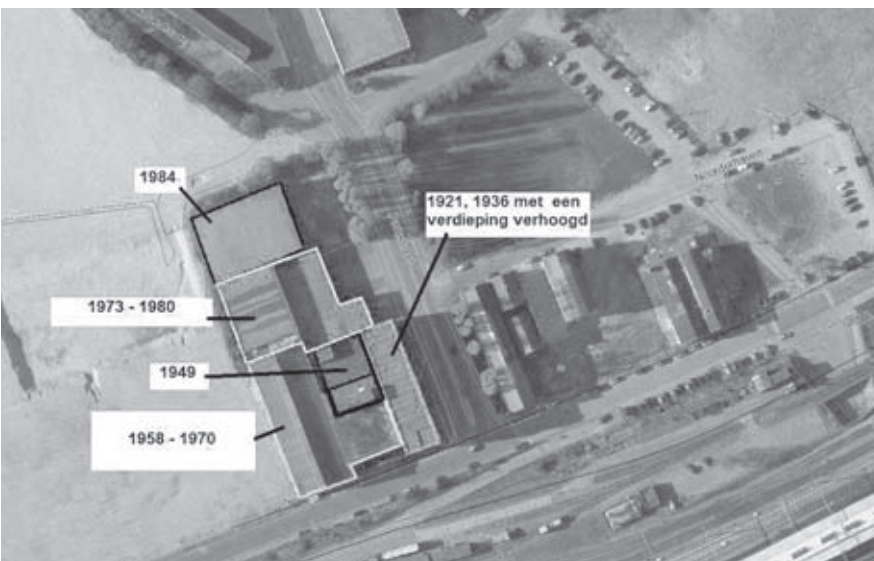
ONDERZOEKSRISULTATEN

Het bijzondere isolatiemateriaal zat tegen alle wanden, zuilen en plafonds van het betonskelet bevestigd. Het kan niet anders dan dat het materiaal als isolatie diende in het koelhuis. Uit het bouwhistorisch onderzoek bleek dat het materiaal met de bouw is aangebracht in de vorm van verloren bekisting. Dunne ijzeren staafjes zaten zowel in de isolatie als in het beton. Bovendien was het beton gehecht aan de isolatie. Nader onderzoek toonde aan dat het om platen ging van 50 x100x10-12 cm. Al het materiaal was in prima conditie. Nadat de betonconstructie gereed was en de tijdelijke draagconstructie was verwijderd, is

het isolatiemateriaal afgewerkt met een harde cementlaag: stucanet. De ouderdom van het materiaal is gezien de bouwtijd 1920-1921.

Onder de microscoop kon duidelijk vastgesteld worden dat kurk, voornamelijk geïmporteerd uit Spanje en Portugal, het hoofdbestanddeel van het isolatiemateriaal is. Eigenlijk is het grof gemalen kurkafval dat is gebonden met zwarte pek en teer dat nog steeds een akelige lucht verspreidt.⁸ We kunnen dus stellen dat het een composiet is. In het huidige isolatie-assortiment komt dit materiaal niet meer voor. Dit wil niet zeggen dat de meeste composieten zijn verdwenen,

maar een enkele zoals houtwolcement heeft de strijd overleefd.

▲ **De verschillende bouwperiodes van het complex van koelhuis "De Landbouw".** Foto geo-info systeem ZigZag. Bewerking Jeroen Krijnen - gemeente Zutphen 2011

▲ **Foto van 42 cm moderne isolatie in de uitbreiding van 1984.**

Foto Ben Kooij - RCE 2011

▲ Het interieur bevat een aantal originele onderdelen uit 1920, zoals houten isolatiedeuren van een halve meter dik. Foto Ben Kooij - RCE 2011

▲ Detail van het interieur van de traptoren uit 1920. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen 2007

Kurkafval was een gewild isolatiemateriaal vanwege zijn geringe gewicht. Bovendien is het redelijk goed bestand tegen vocht. In composieten is het met verschillende bindmiddelen verwerkt tot kurkplaten waarvan de afmetingen zijn 90 x 25 x 3 of meer cm zijn; andere genoemde afmetingen zijn 50 x 100, 50 x 20 x 2-16. Kurkplaat en kurksteen worden als synoniemen door elkaar gebruikt volgens architect Zwiers, maar andere schrijvers geven duidelijke andere afmetingen aan voor kurksteen (25 x 12 x 6,5 cm).⁹ Als bindmiddel is veel een kalkachtige substantie gebruikt bij verwerking tot platen voor lichte wanden of tegen vochtige muren. Met cement werden kurkplaten vervaardigd die geschikt waren om op vloeren verwerkt te worden. Het bouwmaterialenboek van Scharroo [1942] beschrijft kurksteen als gemalen kurk met bindmiddel pek of caseïne. Hij noemt als handelsmerk Lidium; speciaal voor dakisolatie en koelcellen Kawe-platen. Pek of koolteer verhoogt in de

composiet de vochtresistentie. Omdat de toepassing in een koelhuis is, is het gevaar van het smelten van de pek of teer uitgesloten.

De keus voor de kurkcomposiet is te verklaren uit het feit dat men destijds de keus had tus-

sen twee soorten materialen: een anorganisch materiaal of een composiet. Organische materialen kwamen niet in aanmerking vanwege losse toepassing en de geringe vochtresistentie. In ijskelders was kurk van oudsher een beproefd materiaal. Omdat de toe te passen

► **Sloop van de uitbreidingen van 1949 en later.**

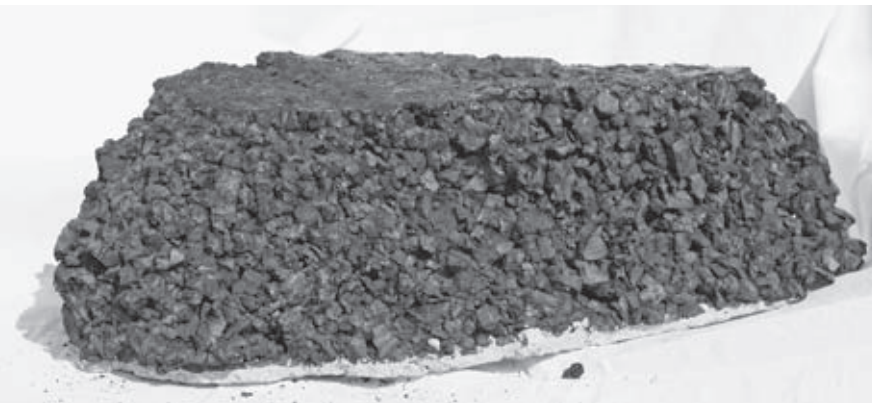
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen 2011

▲ Overzicht van het plafond van de eerste verdieping met de aftekening van de verwijderde kurk-isolatieplaten. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen 2011

isolatie tevens als verloren bekisting voor het storten van de betonconstructie werd toegepast, was een materiaal nodig dat een bepaalde druk kon weerstaan. Bovendien moest het een behoorlijke dikte hebben om het opgewekte koude klimaat vast te kunnen houden en voldoende vochtresistent zijn. Tegelijkertijd diende het qua gewicht de constructie niet te veel te belasten. Uiteindelijk zal mede op basis van de kostencalculatie en verwerkingssnelheid de kurkcomposiet de beste keus te zijn geweest. Het antwoord vanwaar het materiaal is betrokken, moeten we schuldig blijven. Het is niet uitgesloten dat de composiet uit Duitsland afkomstig is. ■

◀ Tweede monster van isolatiemateriaal afkomstig uit het koelhuis.

Foto Ben Kooij - RCE 2011

▲ Een detail van de mushroom-vloerconstructie in de kelder na verwijdering van de isolatielaag op de kolom. De sporen van de verloren bekisting tekenen zich in het beton af. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen 2011

¹ J. Kreijenbroek, 'Koelhuis De Landbouw: 1921-2005', in: *Zutphen 2* (2008), jrg 27, p. 43-45.
² Ronald Stenvert, 'Gestolde massa, Stampen, spuiten en schokken', in: *Vitruvius 10*, januari 2010, p. 27.
³ Rab, Technische analyse en globale kostenraming viertal monumentale panden in Noorderhavengebied te Zutphen, Den Haag 2007 (rapport), 9
⁴ <http://www.boei.nl/projects/view/49>.
⁵ <http://zoeken.nai.nl/CIS/project/21453>.
⁶ Bron: Officieel Orgaan FNZ. 22-3-1973 blz. 289, '50 jaar Koel- en Vrieshuis „De Landbouw”'.
⁷ Bron: Officieel Orgaan FNZ. 22-3-1972, p. 289; zie heruitgave op www.zuivelhistorienederland.nl.
⁸ Volgens Piet Bot's *Vademecum historische bouwmaterialen, installaties en infrastructuur* [Arnhem-Alphen a/d Maas 2009] is Teer is een viscos (stroperige) zwarte vloeistof met een hechtvermogen dat verkregen wordt door destructieve destillatie van in de natuur voorkomende stoffen zoals steenkool, hout, bruinkool, etc.; Pek is een destillaat van teer.
⁹ L. Zwiers, *Bouwkundig woordenboek*, Amsterdam 1920. Andere schrijver is bijvoorbeeld: Alb.A. Plasschaert, *Burgerlijke bouwkunde, band I: Algemeene hulpwetenschappen en bouwmaterialen*, Amsterdam z.j.³, pp. 365, 846, 847.

Bouwen en behouden in Zutphen

Gevelrestauratie Leestenseweg 13 "het Meijerink"

Het oude Meijerink heeft een van de mooiste gevels van de boerderijen in het buitengebied van Zutphen.

Een eerste vermelding vinden we terug van t'meijerink in 1378 als Conrad van Leesten bezitter is van "t Goet te Meyerink met sijnen to behoren". Vermoedelijk is de gevel met een typische Gelderse vormgeving rond 1628 herbouwd op een oudere voorganger. Het gebouw heeft rond 1910 een ingrijpende verbouwing ondergaan waarbij onder andere de top van de voorgevel voor een groot deel is afgebroken en opnieuw met uitkomend materiaal weer is opgebouwd.

HYDROFOBATIE

Vanwege vochtdoorslag is de voorgevel aan het eind van de jaren zestig van de 20^e eeuw alsmede in 1992 helaas gereinigd en gehydrofobeerd. Voor het aanbrengen van de hydrofobatielagen is de gevel in beide jaartallen voorzien van nieuw voegwerk. Bij het vervangen van dit voegwerk is voor het uithalen van de voegen gewerkt met een slijpschijf wat veel schade aan de stenen heeft veroorzaakt. Bij een hydrofobering wordt de gevel ingesmeerd of ingespoten met een oplossing die het directe oppervlak min of meer waterdicht maakt. De hydrofobatielaag trekt namelijk een gedeelte in de steen, waarna de vochtopname in dat gedeelte sterk wordt verminderd. Bij het opnieuw voegen van de gevel zal de hechting van de voeg op het gehydrofobeerde deel van de steen niet goed of nihil zijn. Dit wordt veroorzaakt omdat door het hydrofobe deel van de steen die ter plaatse van de voeg aanwezig is, geen vocht uit de mortel wordt opgezogen. Dit gebeurt bij een normale situatie wel en hierdoor worden er

▲ Met een speciale voegenfrees zijn de voegen verwijderd. Foto Arbortech

◀ De top van de gevel is in 1910 al eens geheel nieuw opgemetseld.

Foto Hendrik Haafkens – gemeente Zutphen

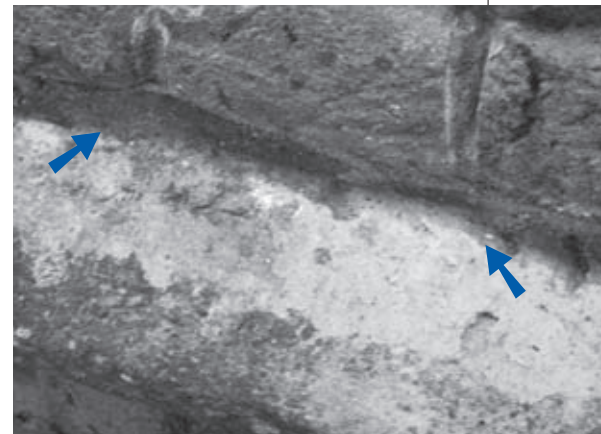

◀ **Met buisjes van Karsten wordt de mate van opname en afdracht van vocht in het metselwerk bepaald.**

Foto Dirk Punt – gemeente Zutphen

▲ **Met een voeghardheidsmeter wordt de hardheid van de voegen gemeten.** Foto Dirk Punt – gemeente Zutphen

▲ **Niet alleen regenwater trekt in een gevel, ook condens, optrekkend vocht en water dat door gevelaansluitingen in het metselwerk naar beneden zakt. Omdat de steen zelf waterdicht is droogt de gevel via de randen van de steen en het voegwerk.** Foto Dirk Punt – gemeente Zutphen

kleine bindmiddeldeeltes naar de baksteen gezogen, die na verharding voor "ankertjes" kunnen zorgen. Deze ankertjes zorgen voor een extra hechting buiten de mechanische hechting aan de steen. Tevens wordt door een hydrofobering het vochttransport van binnen naar buiten verhinderd omdat de toplaag is afgesloten. Omdat de steen waterdicht is concentreert zich het vochttransport langs de randen van de steen en het voegwerk. Dit relatief kleine oppervlak slijt, wat resulteert - mede door het genoemde "hechtingsprobleem" - in uitgevallen en uitgesleten voegwerk.

De projectleider van de gemeente Zutphen heeft na uitvoerig onderzoek in het kader van een (inmiddels met succes afgeronde) opleiding tot HBO-restauratiespecialist dit project gecoördineerd. In overleg met een gespecialiseerd restauratievoegbedrijf, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en monu-

mentenzorg van de gemeente is vervolgens de aanpak bepaald.

GEVELRESTAURATIE

Allereerst moest het restant van het voegwerk van de gehele topgevel worden uitgehaald. Er is ervoor gekozen om het voegwerk met een grotere diepte (5 centimeter) te verwijderen. Hiervoor is gebruik gemaakt van een speciale voegenfrees. De voegen zijn zo diep uitgehaald om een stevige hechting tussen metselsteen en voegmortel mogelijk te maken.

Om de juiste voegmortel te bepalen voor de nieuwe voegen zijn een aantal proeven opgezet. De proeven zijn na droging onderworpen aan een aantal tests. De vochtopname en -afdracht is gemeten door middel van buisjes van Karsten en de hardheid van de voegen is gemeten met een voeghardheidsmeter. Uiteindelijk is gekozen voor een reine kalkvoeg

met een hydraulischeit NHL 5, die helpt de gevel het vocht beter te reguleren. Kalkvoegen kunnen vocht goed opnemen. Zowel regenwater, condensvocht wat in de gevel ontstaat, als optrekkend vocht kan goed worden afgegeven aan het oppervlak en wordt niet ingesloten.

Daarnaast zijn een aantal rollagen en pinakels die los op de gevel lagen opnieuw vermeteld en zijn er ter plaatse van scheuren rvs ankers geplaatst. Bij de werkzaamheden wordt nauw gelet op aanwezige bouwsporen en detaillering die vooraf zijn vastgelegd, zodat deze gehandhaafd kunnen worden. De uitvoering is inmiddels in volle gang en de resultaten zullen zowel door de Rijksdienst als de Gemeente in de toekomst worden gemonitord om te leren hoe deze ingewikkelde problemen kunnen worden verholpen. ■

Bouwen en behouden in Zutphen

Activiteiten van het Wijnhuisfonds

De restauratie en renovatiewerken van het Wijnhuisfonds zijn dit jaar in de stad goed te zien. Schilderwerk aan alle gebouwen en vier grote bouwprojecten waarvan drie in uitvoering. Het herstel van Oude wand 51, de renovatie van Lange Hofstraat 11 en de restauratie van de Spitaalstraat 65,67 en 69. Het zijn stuk voor stuk vermeldenswaardige projecten. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft het Wijnhuisfonds hiervoor een eenmalige subsidie uitgekeerd.

Oudewand 51 is een van de kleine muurhuizen Zutphen. Het is de laatste aankoop van het fonds en het moet om het gebruik te kunnen verbeteren worden verbouwd. Voor de vergunningsprocedure is er een bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd door het bureau ARCX. Uit dit onderzoek bleek onder meer dat de stadsmuur ten gunste van het huisje behoorlijk is weggebroken. In de achtergevel is echter een belangrijk stuk stadsmuur behouden, het herstel van dit oorspronkelijke 14de-eeuwse werk heeft dan ook de volle aandacht van de gemeentelijk bouwhistoricus. Tijdens de voorbereidende werkzaamheden is helaas het rookkanaal in het pand ingestort. Het kanaal bleek bijna niet te zijn verbonden met de muur waar tegenaan deze was gebouwd, gelukkig deden zich geen persoonlijke

ongelukken voor. In het interieur is een stalen insteekverdieping verwijderd en de ruimtelijke werking van de begane grond hersteld. Het asbest dakbeschot is verwijderd en verschillende herstellingen aan de gevel zijn doorgevoerd. Het fonds verwacht de restauratie dit jaar af te ronden.

De splitsing van een van de appartementen in het pand Die Rosendale aan de **Lange Hofstraat 11** was de hoofdaanleiding van de werkzaamheden in dit pand. Er is naar ontwerp van bureau VBW een licht appartement gebouwd wat in tegenstelling tot de oude lage en hokkerige toestand een moderne en frisse uitstraling heeft. In de voorgevel zijn drie van de vier stolpramen hersteld naar schuifraampjes en zijn deze daarbij voorzien van monumentenglas. De aannemer heeft

daarbij de ramen integraal kunnen behouden. Een mooi voorbeeld van duurzaam gebruik van oud en waardevol materiaal. De eisen aan brandveiligheid komen in een dergelijk pand met huurders en een winkel soms behoorlijk onder spanning te staan met de monument-waarde. Dit is echter in dit geval met praktische maatregelen goed geregeld.

De restauratie van het rijtje huizen **Spitaalstraat 65, 67 en 69** zal aan niemand in de binnenstad ongemerkt voorbij zijn gegaan. De panden (waarvan nr. 65 letterlijk op instorten stond) zijn al jaren een doorn in het oog van iedereen met 'hart voor de stad'. De aandacht op de panden was al sinds 2004 gevestigd na een publicatie door de bouwhistorische werkgroep van Zutphen. Medio 2011 is er gestart met het herstel van de panden. Dit na een vergunningsprocedure die niet eenvoudig verliep. Het fonds en de gemeente Zutphen hebben lastige keuzes gemaakt om de bruikbaarheid van de kleine panden te garanderen. De panden zaten dan ook boordevol met bouwsporen, schouwen, rookkanalen, kastjes, keldertjes, raampjes en tussenwandjes. Daarnaast waren de panden bouwkundig zodanig slecht dat ook veel werk aan het casco noodzakelijk was. Alles bij elkaar zowel financieel als monument-technisch een zwaar project. De provincie Gelderland en het Nationaal Restauratie Fonds hebben in overleg met de gemeente het project ondersteund. ■

▲ **Werk aan Oudewand 51 in uitvoering.** Foto Hendrik Haafkens - gemeente Zutphen

◀ **Eén van de nieuw gecreëerde appartementen in de kap van Lange Hofstraat 11.**

Foto Hendrik Haafkens - gemeente Zutphen

Bouwen en behouden in Zutphen

Voegwerk Kolenstraat 13

Voegwerken zijn een terugkomend en soms controversieel thema. Zo ook bij de voorgevel van het pand Kolenstraat 13. De gevel heeft een eenvoudige architectuur en was oorspronkelijk voorzien van ruwe, platvolle voegen met daggestreep. De eigenaar stoorde zich aan een enkele jaren geleden uitgevoerde voegrestauratie met een witte voeg die scherp afstak tegen het bijna zwarte, oorspronkelijke voegwerk. Ook waren er klachten over doorslaand vocht. Deze klachten werd ondersteund door een erkend restauratievoegbedrijf. In eerste instantie bestond er vanuit het oogpunt van monumentenzorg twijfels over de technische noodzaak voor de verwijdering van het oorspronkelijke voegwerk en was de gemeente negatief.

Helaas zijn er veel voorbeelden van onherstelbaar beschadigde gevels door ondeskundig voegwerk of gevelreiniging in de stad. Daarom heeft monumentenzorg algemene uitgangspunten geformuleerd in een brochure en wordt voegwerk van monumenten alleen volledig vervangen als hiervoor een technische noodzaak kan worden aangetoond. Alleen erkende restauratievoegbedrijven hebben de kennis en kunde om een dergelijk onderzoek uit te voeren en kennen het ambacht van het samenstellen van de goede voegverhouding. Deze partijen worden verenigd in het

Gevelgilde en op 25 november 2011 zullen de eerste bedrijven worden toegelaten. De eigenaar van Kolenstraat 13 had bezwaar op het negatieve advies. Een gesprek, bezichtiging ter plaatse met het restauratievoegbedrijf en een second-opinion volgde. Uiteindelijk is toestemming gegeven voor het onder voorwaarden vervanging van het voegwerk. Ter plaatse kon het restauratievoegbedrijf aantonen dat het oorspronkelijke voegwerk onvoldoende hard was. Daarmee is het een goed voorbeeld van een voegwerkdiscussie zoals deze zich vaker voor doet.

Het bestaande voegwerk is allereerst zeer deskundig verwijderd. Vervolgens zijn er een drietal voegmonsters getoetst en is er in overleg met de eigenaar gekozen voor een gepigmenteerde, kalkgebonden, ruwe, platvolle voeg met daggestreep. Het nieuwe voegwerk lijkt technisch verbluffend goed op het oorspronkelijke werk. Zowel de eigenaar als de gemeente zijn te spreken over het eindresultaat. ■

▲ Het oorspronkelijke sluitwerk van het luik moet nog worden bijgeplaatst. De klampen worden nog iets aangepast voordat het geheel wordt afgelakt. Foto Lisette van Loosen – gemeente Zutphen

Kort

Aanwijzing stadsgezicht Deventerweg-Coehoornsingel

Op 15 september was het dan eindelijk zover. Staatsecretaris Zijlstra van Cultuur heeft het gebied Deventerweg-Coehoornsingel e.o. officieel aangewezen als van rijkswege beschermd stadsgezicht. Daarmee is het project, dat al in 1998 begon, succesvol afgerond. Het stadsgezicht is met het centrum en de dorpskern van Warnsveld één van de meest beeldbepalende stedelijke landschappen van Zutphen. Het is verheugend om te zien dat de beeldkwaliteit door de bewoners en (nieuwe) eigenaren wordt omarmd; de laatste jaren is aan de Rozenhoflaan en de Deventerweg door hen veel geïnvesteerd in hun monumenten om deze weer in oude luister te herstellen. Het gaat hierbij opvallend veel om herstel van veranda's, en-suite deuren, gevelherstel en zelfs sloop van kunststof kozijnen ten gunste van reconstructies van de oude ramen. ■

▲ **Begrenzing van het beschermd stadsgezicht Coehoornsingel – Deventerweg.**

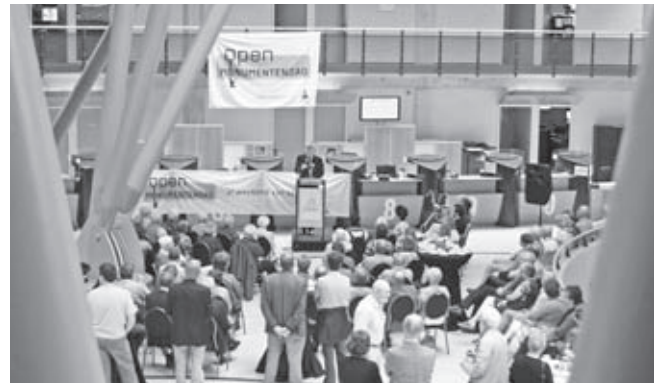
Afbeelding Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Open Monumentendag 2011

Ook dit jaar was het weer druk tijdens de open monumentendagen in Zutphen. Het was het laatste jaar in de gebruikelijk vorm, volgend jaar zullen meer partijen bij de organisatie worden betrokken. Ab Braakman heeft op onnavolgbare wijze nu 7 jaar de organisatie van de open monumentendagen op zich genomen en met dit bericht nogmaals een extra dank hiervoor! ■

► **Opening van Open Monumentendag 2011 door wethouder van cultuur Hans la Rose in de hal van het stadhuis.**

Foto Hendrik Haafkens - gemeente Zutphen

Terugplaatsing historische gevelreclame

Op 9 september is bij Houtmarkt 66 de historische gevelreclame van het Zutphens Dagblad teruggeplaatst. Het bord was in het verleden door dhr. L. van Dijk gered uit de container en opgehangen bij zijn winkel aan de Oude wand 39. De Stentor sponsorde de restauratie van het bord die aan het licht bracht dat in eerste instantie de tekst "Clubgebouw van den Volksbond" was aangebracht. Blijkbaar was hier dus eerder het Volkshuis gevestigd. ■

► **Houtmarkt 66 voor en na plaatsing van het bord.**

Foto Hendrik Haafkens - gemeente Zutphen

Onderhoudssubsidie voor Warnsveldse Molens behouden

Begin 2011 is er fel voor gestreden in Warnsveld, de onderhoudssubsidie voor molens. Door publieksacties, spandoeken en een petitie is het college van Zutphen getoond hoe belangrijk de steun van de gemeente bij het onderhoud van de molens is. Burgemeester Arnold Gerritsen was onder de indruk van het protest en de voorgestelde bezuiniging is komen te vervallen. ■

◀ Molen Nooitgedacht tijdens de acties.

Foto Vereniging de Hollandsche molen

Bouwhistorische verwachtingskaart voor Zutphen in de maak

Het cluster monumentenzorg is gestart met de opbouw van een digitale bouwhistorische waardenkaart en een monumentenkaart. In navolging van veel andere grote monumentengemeenten kan aan de hand van deze kaarten beter inzicht in de beschermde cultuurhistorische waarden worden gegeven. Zo mogelijk zal de kaart ook als ontsluiting voor de digitale informatie worden gebruikt. ■

▶ Uitsnede uit de bouwhistorische verwachtings- en waardenkaart in opbouw.

Afbeelding gemeente Zutphen

Wonen-boven-winkels Groenmarkt 28

In de eerste week van oktober zijn de werkzaamheden aan het pand Groenmarkt 28 gestart. Het gaat om een bijzondere restauratie en herbesteding van dit herenhuis aan de markt. Het pittige programma van 5 appartementen heeft de grens opgezocht van de mogelijkheden voor een dergelijk belangwekkend pand. Elders in dit nummer van Zutphen MoNumentaal wordt ingegaan op de resultaten van het voorbereidende bouwhistorisch onderzoek dat in 2010 plaatsvond, in de volgende editie zullen wij berichten over de restauratie. ■

▲ Start van de demontagewerkzaamheden aan Groenmarkt 28. Foto Hendrik Haafkens - gemeente Zutphen

Steeds meer restauraties uitgevoerd met het Nationaal Restauratiefonds

Het Nationaal Restauratie Fonds (NRF) financiert restauratie en onderhoud aan Rijksmonumenten met gunstige leningen en hypotheek. De mogelijkheden worden door de ondersteuning van het rijk steeds groter en ook de hoeveelheid financiële producten groeit. Het NRF informeert de gemeente altijd over de projecten en de gemeente ziet hierin een stijgende lijn. Een teken dat het NRF steeds meer als financier voor rijksmonumenten wordt gevonden. ■

▲ Gevelrestauratie van IJsselkade 14. Foto Manon Ehlers - gemeente Zutphen

Bouwhistorisch onderzoek in Zutphen in 2010

Het jaar 2010 was weer een interessant bouwhistorisch jaar. Diverse plannen in de binnenstad en daarbuiten gaven aanleiding om een uiteenlopend scala van panden te onderzoeken. Diverse gebouwen werden uiteindelijk ook tijdens de bouw onderzocht. Soms gebeurde dat in de vorm van een kort bezoek, een enkele keer in de vorm van een uitgebreide documentatie. Hoe het ook zij, 2010 leverde een schat aan informatie op over de geschiedenis van het gebouwde erfgoed van Zutphen. Bijzonder waren de succesvolle dendrochronologische datering van een zeer oud huis aan de Groenmarkt en de vondst van een zogenaamd gespelderd plafond aan de Oude Wand.

OVERZICHT BOUWHISTORIE 2010

1. Beukerstraat 26	begane grond, plafond bekeken
2. Beukerstraat 62	
3. Frankensteeg 12	documentatie kelderbalklagen
4. Groenmarkt 28	aanvullende bouwhistorische verkenning met waardebeoordeling
5. Groenmarkt 33-35	
6. Hofweg 3	De Hoven
7. Houtmarkt 50	verkenning
8. Houtmarkt 58	verkenning en documentatie
9. Korte Beukerstraat 12	
10. Laarstraat 3	
11. Laarstraat 22	
12. Laarstraat 111	
13. Lange Hofstraat 11	
14. Nieuwstad 45a	
15. Oude Wand 39	documentatie gespelderd plafond
16. Oude Wand 130-134	
17. Rodetorenstraat 51 en Ravenstraatje 3,	documentatie achtergevels
18. IJsselkade 18	
19. Zaadmarkt 88	verkenning
20. Zaadmarkt 94	verkenning

FRANKENSTEEG 12

Aanleiding voor het bouwhistorisch onderzoek naar dit rijksmonument waren geplande werkzaamheden aan het plafond van de kelder. De enkelvoudige balklaag, die vrijwel de gehele vloer van de begane grond betreft, bleek optisch erg slecht. Grote delen van het spinthout van de eiken balklaag waren reeds verdwenen door houtworm. Als gevolg van slechte ventilatie door een voorzetwand van blokken gasbeton waren de balkkoppen bovendien in verregaande staat van ontbinding. Diverse stutten vingen de balklaag op. Door de eigenaar werd ingezet op volledige vervanging van de balklaag, financiële middelen ontbraken om de

balkkoppen aan te gieten. Monumentenzorg Zutphen ging uiteindelijk akkoord met de sloop van de bestaande balklaag onder voorwaarde dat op kosten van de aanvrager monsters werden genomen ten behoeve van een dendrochronologische datering van de balklaag.

Tijdens het vooronderzoek in de planfase was reeds vastgesteld dat het moest gaan om een balklaag uit één bouwphase gelet op het toegepaste materiaal en de balkmaten. Doorslaggevend was de aanwezigheid van ingesneden merken in het hout, ze kwamen exact overeen met de merken die eerder in de kapconstructie waren aangetroffen¹. Een drietal balken waren voorzien van

▲ Frankensteeg 12.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ De circa viereeneenhalve meter hoge begane grond na de renovatie. Rechts is juist de insteek insteek zichtbaar.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ De daksporen zijn van muurplaat tot nok uit één lengte gezaagd en zijn ca. 8,30 meter lang.

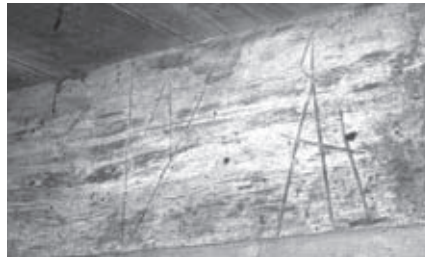
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ De asymmetrische positie van de nok van Groenmarkt 28 verraadt dat de gevel een aanpassing is van een ouder pand.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

merken en zijn alle drie bemonsterd. Twee balken werden gedateerd op 1635 +/- 3 jaar, respectievelijk 1640 +/- 6 jaar. Deze uitkomsten zijn goed verenigbaar met de bouwwijze van de kapconstructies, waarbij gehakte telmerken zijn toegepast, met de profilering van de aangetroffen consoles onder de verdiepingsbalklaag en met het metselwerk van de linker topgevel². De conclusie moet dan ook zijn dat Frankensteeg 12 rond 1640 van kelder tot kap in één keer nieuw is opgetrokken. De telmerken van gebinten en daksporen zijn vanaf Frankensteeg 8 olopend genummerd en dit adres maakt daarom samen met nummer 10 deel uit van dezelfde bouwcampagne.

▲ Vlotmerk op een van de verwijderde kelderbalken.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ Ook de topgevels dateren uit ca. 1640. De gevelschouders hebben een hoekoplossing die is gemetseld met klezoren (geaccentueerd).

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

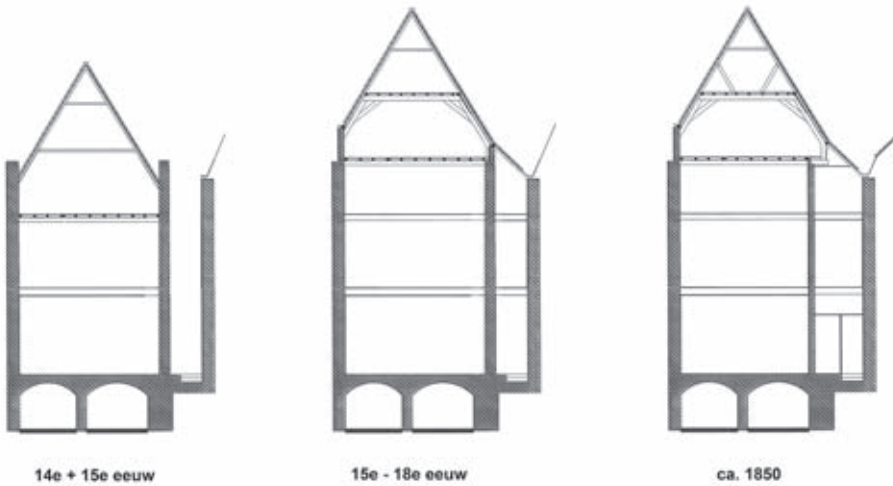

▲ Tekening van de Groenmarkt uit 1744 door Jan de Beijer. Groenmarkt 28 is dan voorzien van een drie-assige voorgevel die al wel van een hoofdgestel is voorzien en voor de steeg langs is gebouwd. Uit de aanwezigheid van twee kleine vensters valt op te maken dat de steeg reeds is overbouwd.

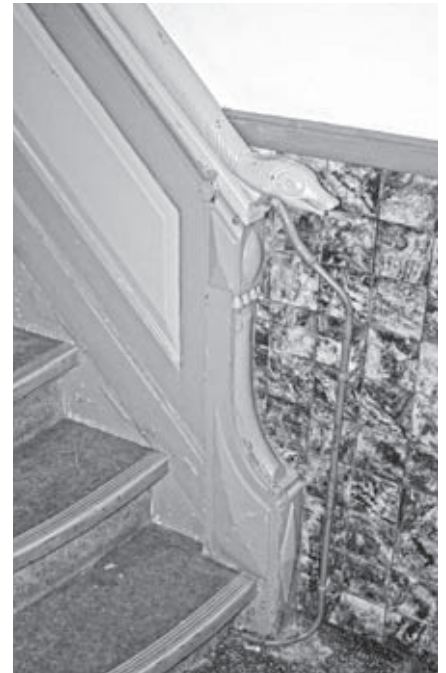
GROENMARKT 28

Voor dit grote pand aan de markt zijn in het kader van wonen boven winkels plannen ontwikkeld voor enkele appartementen op de etages. Boven de classicistische winkelpui is de gevel uitgevoerd in verzorgd metselwerk en een rijk gedetailleerde kroonlijst sluit

de gevel aan de bovenzijde af. Het pand is geheel onderkelderd en op zolder wordt het dak gedragen door een forse, eiken kapconstructie bestaande uit vier hoge gebinten en eiken daksporen. Ofschoon de voorgevel vier vensterassen breed is, is de middeleeuwse voorloper smaller geweest. Het huis had

▲ **Overzicht van de belangrijkste bouwfases van Groenmarkt 28:** in de 14e eeuw was sprake van een onderkelderd, bakstenen huis met een verdieping en een sporenkap naast een steeg, de kap was gelet op de breedte van het huis mogelijk met langsondersteuning uitgevoerd. In de 15e of 16e eeuw is het pand met een verdieping verhoogd en de kap integraal vernieuwd. De steeg is mogelijk in het tweede kwart van de 18e eeuw overbouwd. Rond 1850 is de middeleeuwse rechter zijmuur van het huis gesloopt en de steeg naar binnen verbreed, **gelijktijdig is de voorgevel vernieuwd.** *Bewerking Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen naar opmeting l'M Architecten - Deventer*

▲ **Detail van de trap naar de bovenwoning.**
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

rechts een gang of steeg van ruim een meter breed, die zeker in het midden van de 18e eeuw al was overbouwd en bij het huis was getrokken. Dergelijke stegen zijn een interessant fenomeen want ze verwijzen mogelijk naar een perceelsgeschiedenis die nog stamt uit de houtbouw. Na de stadsbranden in de late 13e eeuw en vroege 14e eeuw werden de eerste stenen huizen op het oude grondplan herbouwd, hetgeen brede osendruppen tussen de huizen opleverde³. Dergelijke stegen zijn nog te vinden op een aantal plaatsen in de wijk Barlheze, o.a. tussen de panden Broederkerkplein 19 en 21. Naarmate de verstening in de loop van de 14e eeuw vorderde werden de huizen meer met gemeenschappelijke bakstenen muren gebouwd.

In Groenmarkt 28 is in een later stadium de functionaliteit van het huis vergroot door de steeg te verbreden. Dit werd gedaan door circa 70 centimeter links van de middeleeuwse zijgevel een nieuwe, smallere muur op te trekken over de volle hoogte van het huis, waarna de oude muur kon worden gesloopt. Dit is waarschijnlijk uitgevoerd in combinatie met het volledig vernieuwen van de voorgevel. Het is denkbaar dat deze verbouwing is uitgevoerd in opdracht van Abraham Jacob Fortuin. Hij koopt het pand op 9 juni 1846 op een publieke veiling. Het is een vermogend man die, als hij bijna 30 jaar later overlijdt (27-9-1875), een vermogen achterlaat van Fl 98.598,43.

In de jaren 1896 en in 1905 worden delen van het bezit afgescheiden. Dit kan aanleiding zijn geweest wijzigingen aan het pand door te voeren, zoals de bouw van de winkelpui. Hiermee in verband staand is ook het stucplafond met gebogen koof op de begane grond aangebracht, werd het trappenhuis voor de bovenwoning aangepast en nieuwe decoratie in diverse vertrekken aangebracht. In 1926 of 1932 is vervolgens de winkelpui verfraaid met glas-in-lood bovenlichten.

GROENMARKT 33-35

Een verbouwing tot appartementen van de bovenwoningen van deze rijksmonumenten was aanleiding om een bouwhistorisch vooronderzoek te starten. Een deel van de bouwgeschiedenis van nummer 35 was reeds bekend door onderzoek enkele jaren geleden tijdens een verbouwing van het rechter buurpand op nummer 37 waarmee nummer 35 een constructieve eenheid vormt. Dendrochronologisch onderzoek bracht hier toen aan het licht dat het moet gaan om een pand dat tussen 1325 en 1337 moet zijn gebouwd.

Met deze datering en enkele waarnemingen van historisch metselwerk⁴ bestond een zeer sterke aanwijzing dat de muur tussen 33 en 35 ook uit deze periode kon dateren. Omdat de begane grond onvoldoende kon worden bekeken en het interieur van Groenmarkt 33 op de verdieping in het verleden al eens

was verbouwd, kwam de bouwhistorische informatie vooral van de muren en de kapconstructie. Deze als sporenkap opgebouwde constructie bleek oorspronkelijk met dubbele haanhouten uitgevoerd te zijn geweest. Om voldoende stahoogte te creëren, waren de onderste haanhouten al eens vervangen, maar de bovenste waren nog aanwezig en na de bouw was deze constructie nooit meer gewijzigd. De aanwezige opeenvolgende telmerken bevestigden dit. De relatief platte, plankachtige, eiken daksporen deden een zeer oude datering vermoeden hetgeen door

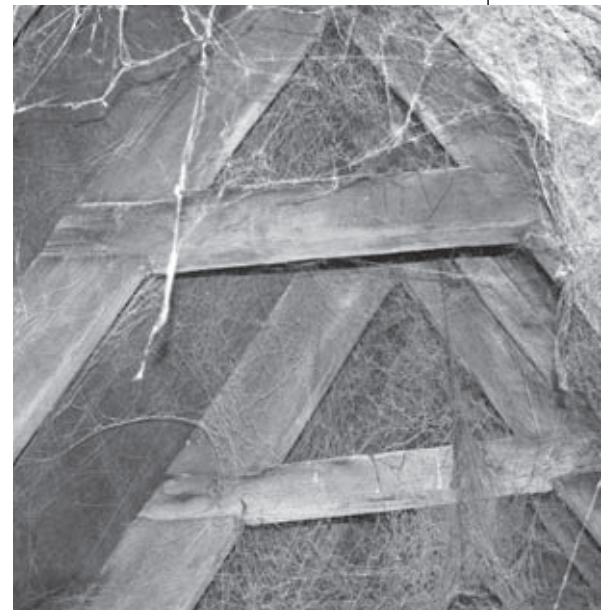

▲ **De panden Groenmarkt 33, 35 en 37 dateren alle drie uit de 14e eeuw.**
Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ De gemeenschappelijke bouwmuur tussen Groenmarkt 33 en 35 is 60 centimeter dik, hier gezien vanuit nummer 35. De muur, de balklagen, vloerhoogten en kaarsnissen dateren in hun onderlinge samenhang uit de 14e eeuw.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ Detail van de kapconstructie van nummer 33. Deze constructie is sinds het moment dat de timmerlieden vertrokken - tussen 1346 en 1360 – niet meer uit elkaar geweest.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ Dwarsdoorsnede van Groenmarkt 33 gezien richting de achtergevel. Deze gevel is in de 14e eeuw gemetseld met centraal rookkanaal en enkele vensters. Op de begane grond is de gevel in de loop van de 20e eeuw gesloopt.

Opmeting en uitwerking Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

twee dendrochronologische dateringen werd bevestigd: 1348 +/- 6 jaar en 1352 +/- 6jaar. Dit leverde een globaal bouwjaar op tussen 1346 en 1360. Opmerkelijk is dat in dit geval kon worden vastgesteld dat het kleine huisje meteen in baksteen en met een verdieping is gebouwd en niet in een later stadium met een verdieping .is verhoogd. Het had op de begane grond een schouw tegen de achtergevel, getuige het schoorsteenkanaal uit de bouwtijd. Rechts van dit kanaal bleef op zolder nog een oorspronkelijke, 14e-eeuwse vensteropening bewaard. De conclusie is dat

Groenmarkt 33 in zijn huidige volume al 650 jaar oud is en in opzet niet wezenlijk is veranderd. De recente - op onderdelen ingrijpende - renovatie heeft hierin gelukkig niet al te veel gewijzigd.

HOFWEG 3

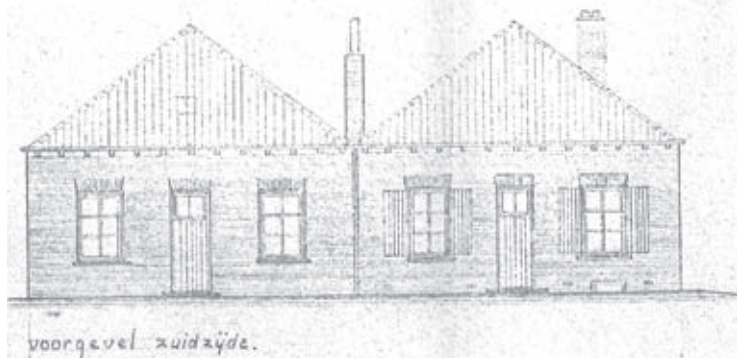
Aan de Veluwe kant van de IJssel in het gebied de Overmars bevindt zich het omgrachtte terrein van het eind 18e eeuw gesloopte kasteel De Mars. Naast het kasteelterrein staat reeds sinds de 16e eeuw een boerderij. Dit gegeven, gecombineerd met de

▲ Hofweg 3 gezien vanaf de Weg naar Voorst. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

86

▲ De ligging van de huidige boerderij wijkt nauwelijks af van diens voorganger op de kadastrale minuut 1832, dan voorzien van een uitbouw rechtsvoor.

▲ Opmeting van de bestaande voorgevel in 1948.

Regionaal Archief Zutphen, collectie bouwtekeningen 1940-1971

wens van de huidige gebruiker om een nieuw woonhuis op het terrein op te richten, gaf aanleiding om de boerderij en het bijbehorende erf te toetsen op de aanwezigheid van cultuurhistorische waarden.

De boerenhoeve is van oudsher in eigendom geweest van de heren van de Mars. Dat bleef zo tot 1801 toen het goed in verschillende onderdelen werd verkocht. De boerderij Hofweg 3 was bij aanvang van het kadaster in 1832 in eigendom van Jan Peter Hasselo en hij kocht later ook het voormalige kasteelterrein erbij en nog enkele aangrenzende stukken grond ten behoeve van een steenfabriek (het tegenwoordige adres Vlietbergweg 2). De huidige dubbele boerderij is in of kort voor 1893 gebouwd. In de kadastrale leggers wordt dan melding gemaakt van afbraak van bebouwing op de huidige locatie. Het zal dan gaan om de voorloper, een T-boerderij die reeds in het laatste kwart van de 18e eeuw op de Hottingeratlas staat ingetekend⁵. De nieuwbouw vond plaats met een twee-beukige opzet op twee afzonderlijke kadastrale percelen. Elk voorzien van een woongedeelte op het zuiden met erachter het bedrijfs gedeelte. Omstreeks 1926 wordt de boerderij verbouwd tot varkensfokkerij en de woonindeling verwijderd⁶. De woongevelindeling op het zuiden bleef echter ongewijzigd. In 1948 is de boerderij verkocht waarna een gedeelte van de rechterhelft weer tot woning werd verbouwd. Daaropvolgende verbouwingen in 1959 en 1971 geven een mooi beeld van de (veel voorkomende) aanpassingen die plaatsvonden en vinden aan boerderijen ten behoeve van gezinsuitbreiding en de mogelijkheid inwonende (groot-)ouders onder het zelfde dak van een eigen woonruimte te voorzien.

HOUTMARKT 58

Het gaat hier om de linkerhelft van een dubbel huis. Aanleiding voor het onderzoek was het uitbreken van een historische wand met deuropening in het huis. Deze is voor sloop

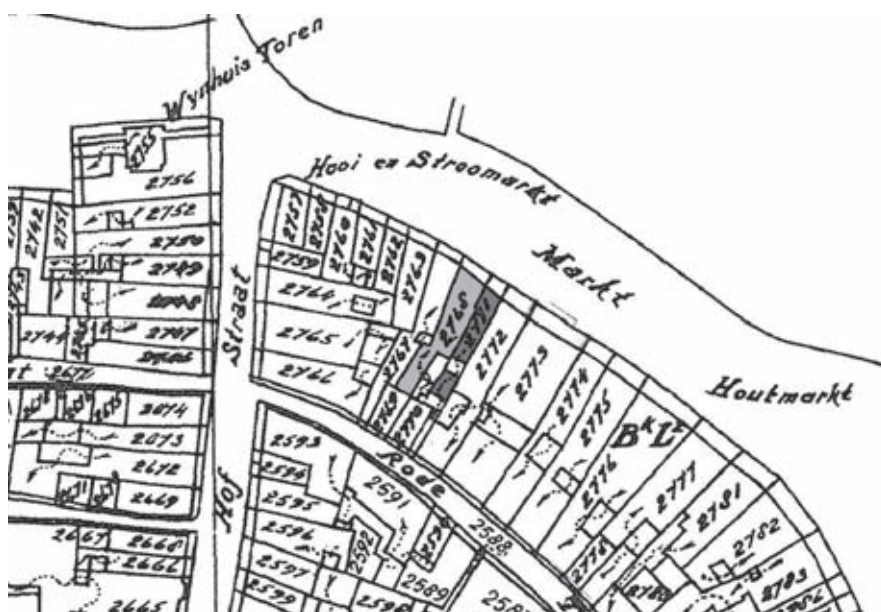

▲ De kenmerkende knik in de rooilijn van de Houtmarkt is hier goed te zien. Het vijf vensterassen brede, witgepleisterde pand is nummer 56-58. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

gedocumenteerd. Opvallend kenmerk van de gevel aan de marktzijde zijn de historische muurankers aan het linkerdeel die ontbreken aan de rest van de gevel.

Het pand is gelegen aan de marktgorde die in de eerste helft van de 14e eeuw is aangelegd na het definitief dempen van de laatste resten van de gracht om de 9e-eeuwse burgwal. Houtmarkt 56-58 staat aan de binnenzijde van deze verdedigingsstructuur en dus op de locatie van de afgevlakte wal. Kenmerkend is de knik naar binnen in de rooilijn ter plaatse en die ook op Houtmarkt 60 betrekking heeft. Het is onduidelijk wat de oorzaak van de knik is, maar het lijkt een correctie te zijn om de twee rooilijnen links en rechts van de twee panden logisch aan elkaar te koppelen.

Keldermuren en delen van het opgaande, gemeenschappelijke muurwerk met de buurpanden zullen waarschijnlijk nog stammen

▲ Houtmarkt 56 en 58 gemarkeerd op de kadastrale minuut 1832.

▲ De gevel van nummer 58 is nog voorzien van 17e-eeuwse muurankers. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ Zicht op Houtmarkt en Groenmarkt rond 1920. De pijl markeert nummer 58, hier nog met hoge deur- en vensterpartij op de begane grond en de hoge kap. Foto collectie Stedelijke Musea Zutphen

▲ Detail van de enkelvoudige balklaag met console onder de tweede verdieping.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

uit de bouwperiode kort na de slechting van de burgwal, dat wil zeggen uit de eerste helft of mogelijk eerste kwart van de 14e eeuw. Ofschoon in het pand zelf daarvoor geen aanwijzingen zijn gevonden, bieden de uitkomsten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar buurpanden in de zelfde gevelrij voldoende aanknopingspunten voor een datering in deze periode. In haar huidige opzet is het dubbelpand het resultaat van bouwcampagnes en verbouwingen in de 17e eeuw, de 19e eeuw en de 20e eeuw.

De genoemde muurankers in het linkerdeel van de voorgevel en de balken met geprofileerde sleutelstukken, maar ook de kelder met kruisgewelven in nummer 56 zullen zeer waarschijnlijk deel uitgemaakt hebben van een nieuwbouw in de eerste helft van de 17e

eeuw. In de 19e eeuw ontstond vervolgens de basis voor het huidige gepleisterde gevelbeeld dat met een hoofdgestel en dakschild wordt afgesloten. Het rechterdeel is toen van een nieuwe, fijngemetselde voorgevel voorzien. In 1933 werd de gevel van Houtmarkt 58 verbouwd. De twee zeer hoge vensters op de begane grond waarin links de toegang was opgenomen, werd vervangen door een eenvoudige winkelpui op de begane grond. De bovenste delen van de oude vensters bleven vermoedelijk gehandhaafd bij het vertimmeren tot verdiepingvensters. Het dubbelpand liep in 1953 veel schade op door een forse brand. In dat jaar werd de kapconstructie vervangen en zijn in nummer 56 de balklagen vervangen. In het linkerdeel, nummer 58 zijn wel historische balklagen behouden gebleven. Bovendien werd in 1953 het gevelbeeld van nummer 56 gewijzigd. Voor deze brand had het pand een aanzienlijk steilere dakhelling dan nu het geval is.

LAARSTRAAT 111

Dit huis valt in de straat al direct op met zijn voornaam vormgegeven entree. Er is een statige pilasterstelling met hoofdgestel toegepast die de voordeur omlijst. Het geheel is bovendien voor een dergelijk sober huis rijk gedetailleerd in Lodewijk XIV-vormen die te dateren zijn rond het midden van de 18e eeuw.

Achter de voorgevel blijkt dat het huis ouder is: het plafond met de balken en vloerdelen voor de zoldervloer dateert – afgaande op de

aanwezige sleutelstukken onder de balkkoppen - uit het einde van de 16e, danwel begin 17e eeuw, uitlopend tot ca. 1650. Tegen de rechter zijmuur staat een schouw uit de 18e eeuw, maar duidelijk zichtbaar is hoe de verdwenen 17e-eeuwse schouw nog afgetekend is tegen de onderzijde van het plafond. Op zolder blijkt dat het huis toch nog ouder is dan de 17e eeuw. De beide gevels links en rechts op zolder bleken bij nadere bestudering gemetseld te zijn van forse bakstenen in de maat 28 x 13-14 x 7 centimeter. Voor de linker bouwmuur kon een tienlagenmaat van 83 centimeter worden genoteerd, voor de rechter bouwmuur 88 centimeter. Dit zijn getallen die passen bij een datering in de 14e of 15e eeuw. Ter vergelijking, het metselwerk

▲ Laarstraat 111. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

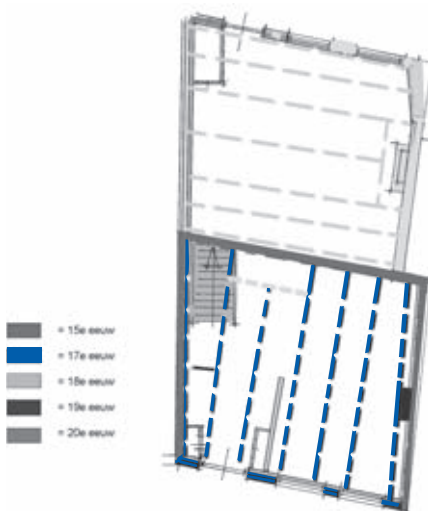
▲ Detail van de pilasterstelling.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen 2005

▲ Detail van de zolderbalklaag met geprofileerde consoles uit de 17e eeuw.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ Overzicht van de bouwgeschiedenis van Laarstraat 111, geprojecteerd op een plattegrond van de begane grond. De straatzijde is onder.

Bewerking Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen naar opmeting Gewo timmerbedrijf – Zutphen

▲ De 18e-eeuwse bedsteewand uit de achterkamer op de begane grond is rond 1955 hergebruikt op de eerste verdieping als tussenwand.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

dat hoort bij de bouwcampagne in het begin van de 17e eeuw meet voor 10 baksteenlagen 61 centimeter!

18E-EEUWSE BEDSTEEWAND

In de loop van 2010 werd door de eigenaar van Laarstraat 111 een bijzondere ontdekking gedaan. Bij het verwijderen van de schrootjesafwerking op de eerste verdieping kwam een hergebruikte, 18e-eeuwse bedsteewand in het zicht. De wand was oorspronkelijk getimmerd in het achterste vertrek op de begane grond tegen de achtergevel van het voorhuis. De locatie tekent zich nog af tegen de onder-

zijde van de verdiepingvloer en de contour komt perfect overeen met de opbouw en detaillering van de hergebruikte onderdelen op de eerste etage. Het hergebruik als tussenwand kan waarschijnlijk rond 1955 hebben plaatsgevonden toen op de begane grond in het achterhuis de bestaande indeling werd verwijderd om samen met het voorhuis een grote open ruimte te creëren.

OUDE WAND 39, GESPELDERD PLAFOND

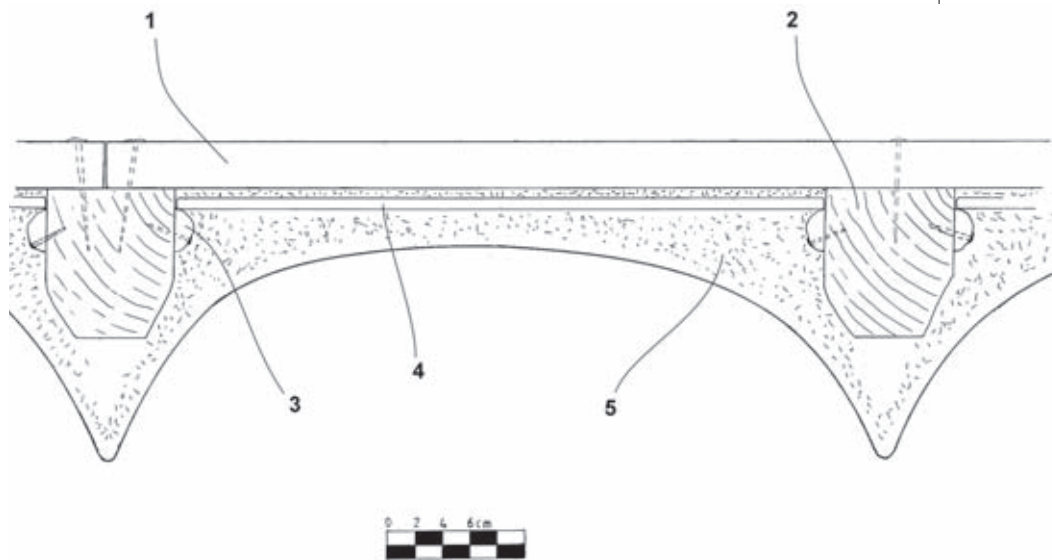
Op de eerste verdieping van dit complex kon in de linker vleugel een voor Zutphen

bijzondere ontdekking worden gedaan: de aanwezigheid van een gespelderd plafond. Omdat het plafond aan de onderzijde sinds 1889 door een stucplafond aan het zicht wordt onttrokken werd de ontdekking bij het verwijderen van een oude opdekplaat vanaf de bovenzijde gedaan. Voor dit type plafonduafwerking zijn tegen de onderzijde van de vloer van de eerste verdieping korbogachtige gewelfjes gemaakt, aan de onderzijde uitlopend in een rib. De gewelfjes zijn aangebracht tussen de kinderbinten van de samengestelde eiken balklaag en gemaakt van massief leem, verstevigd met koe- dan

▲ **Oude Wand 39 vanaf de Armenhage. In de hoek achter de schoorsteen is op de eerste verdieping een gespelderd plafond ontdekt.**

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ **Dwarsdoorsnede met opbouw van de constructie: 1. Eiken vloerdelen 2. Eiken kinderbint 3. Overlangs gespleten wilgenteen 4. Latje ter versterking, steunend op wilgentenen 5. Leemstuc versterkt met hooi en varkens- of koehaar.**

Opmeting en bewerking Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ **Het gespelderde plafond is aangebracht tussen de bestaande kinderbinten van de verdiepingsvloer. Tegen de bovenrand van de foto is juist een overhoeks afgeschuinde kinderbint zichtbaar.**

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ **De verdiepingsvloer na het opbrengen van Fermiculiet. De stalen L-profielen ter versterking van het gespelderd plafond eronder komen juist nog boven deze brandwerende isolatielaag.** Foto Hendrik Haafkens – gemeente Zutphen

wel varkenshaar en gehakseld stro. Het leem is direct tegen de onderzijde van de vloerplanken van de eerste verdieping aangebracht. Als drager zijn in de lengte gespleten wilgentenen van ca. 3-4 cm doorsnede tegen de zijkanten van de kinderbinten vastgespijkerd. Overdwars zijn per gewelf om de ca. 30 centimeter latjes in het leem opgenomen voor de stabiliteit. Het leemstuc was geheel afgewerkt met witselkalk.

De kinderbinten lijken onbeschilderd te zijn geweest vóór het aanbrengen van het leemstuc, maar aan de onderzijde van de vloerdelen is duidelijk een slingerachtig

patroon waarneembaar dat op twee onafhankelijk van elkaar losgehaalde delen boven het plafond kon worden aangetroffen. De decoratie is te zeer beschadigd om een goede datering mogelijk te maken, maar lijkt uit de 16e of de 17e eeuw te dateren.

Omdat de vloer door het gewicht van het leemstuc sterk doorhing was een restauratie onvermijdelijk. Gelet op de toegankelijkheid en de haalbaarheid is er voor gekozen de constructie aan de bovenzijde te verstevigen met stalen strips alvorens een nieuwe uitgevlakte vloer werd aangebracht. De restauratie van

de onderzijde van het gespelderd plafond kan met deze versteviging in de toekomst nog eens worden opgepakt.

OUDE WAND 130-132

In het kader van het gemeentelijke project Wonen Boven Winkels is voor dit pand een schetsplan ingediend voor het creëren van enkele bovenwoningen. Dit gaf aanleiding een bouwhistorische verkenning met waardstelling uit te voeren

Het gebouw is gelegen in een bocht van de Oude Wand, die het verloop volgt van een verdwenen, 12-eeuwse stadsversterking.

▲ De twee parallelle zadeldaken worden opgevangen door een grenen kapconstructie met makelaars onder de goot. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ Oude Wand 130-132 is gebouwd in 1882. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ In de borstwering aan de voor- en aan de achterzijde zijn juist boven de zoldervloer ventilatieroosters opgenomen. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

▲ Detail van de voorgevel van Oude Wand 130-132 met ventilatieroosters opgenomen in het fries. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

Het pand is in 1882 geheel nieuw opgetrokken in opdracht van Geert Weijers, een logementhouder. Die functie lijkt op het eerste gezicht maar moeilijk te rijmen met de uitstraling en bouwwijze van het pand, die zeker met de grote wagenopeningen op de begane grond enigzins doen denken aan een pakhuis. De aanwezige schuifvensters op de eerste en tweede verdieping passen echter goed bij de oorspronkelijke functie. Daarbij komt nog dat logementen met slaapzalen tot ver in de 20e eeuw gangbaar waren. Het pand kreeg twee parallelle dwarskappen waarvan de goot wordt opgevangen door de grenen kappebinten, die halverwege worden ondersteund met standvinken. Voor de drie bouwlagen onder de zolder zijn eveneens standvinken toegepast, die dan een onder-slagbalk ondersteunen. Deze constructie

vangt de enkelvoudige balklagen op die haaks op de voorgevel liggen. Opmerkelijk zijn de gietijzeren ventilatieroosters vlak boven de zoldervloer, die in de voorgevel in het fries zijn opgenomen. Deze zijn waarschijnlijk aangebracht ten behoeve van het sneller drogen van de was of om het broeien van de opslag op de (warme) zolder in de zomer te voorkomen. ■

¹ Of het hier gaat om een timmermansmerk of een vlotmerk (handelsmerk) kon niet worden vastgesteld. Zie voor literatuur over vlotmerken o.a. G. van Tussenbroek, *Geheimschrift in oude constructies. Amsterdam en de internationale houthandel in de 17e en 18e eeuw*, *Nieuwsbrief Stichting Bouwhistorie Nederland* 45, november 2008, 37-51

² De tienlagenmaat bedraagt 61 centimeter. Bakstenen meten elk 25,5, tot 26 centimeter lang, 12 centimeter breed en 4,5 tot 5 centimeter hoog, gemetseld in kruisverband.

³ Rietberg, Ger (red.), *Steenrijk in Zutphen. Bouwhistorie van Beukerstraat 65-67*, Zutphen 2002, 15-16,

⁴ Tien baksteenlagen meten 82 centimeter.

⁵ H.J. Versfelt, *De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland 1773-1794*, Groningen 2003, 70

⁶ Marskamp, Evelien e.a., *Aan het eind van de lange brug begint de Hoven. Geschiedenis van Zutphen over de IJssel*, Zutphen 2003, 95-96

⁷ Fermin, H.A.C. en M. Groothedde, *De Zutphense ringwalburg van de 9e tot de 14e eeuw*, Zutphense Archeologische Publicaties (ZAP) 22, Zutphen 2006, 69

⁸ Houtmarkt 42-44 uit ca. 1340 (dendro) en archeologisch onderzoek in de kelder van Houtmarkt 54, in: M. Groothedde, *Een middeleeuwse bierbrouwerij op de Houtmarkt*, in: *Nieuwsbrief Monumentenzorg* 4, juli 2001, 8-12

Monumentenzorg(en)

Het is een tijd van verandering en bezuinigingen. Wij willen graag als gemeentelijke monumentenzorg graag een korte reflectie geven op de komende veranderingen.

De wijzigingen in het kader van de modernisering van monumentenzorg worden in 2012 voor iedereen zichtbaar. Het gaat om drie grote veranderingen:

1. Cultuurhistorische belangen meewegen in de ruimtelijke ordening.
2. Krachtiger en eenvoudiger regels.
3. Herbestemmen van monumenten die hun functie verliezen.

Voor eigenaren is de tweede verandering vanaf 1 januari merkbaar; de vergunningsprocedure voor rijksmonumenten wordt sterk verkort. De procedure gaat voor 80% van de aanvragen voor het wijzigen van een rijksmonument van 26 weken naar maximaal 8 weken. Dit komt omdat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) nog maar in een zeer beperkte gevallen advies mag geven. De vergunningsplicht in het kader van de monumentenwet wordt ook gewijzigd. Zo is het wijzigen van niet-monumentale onderdelen zoals een badkamer uit de jaren 1980 niet meer vergunningsplichtig in het kader van de monumentenwet. Voor de praktijk in Zutphen verandert dit niet veel omdat de gemeente voor deze zaken al zo werkte. Voor de beschermde stadsgezichten worden wijzigingsmogelijkheden buiten het zicht van het openbaar gebied versoepeld. Monumentenzorg signaleert hierbij zowel positieve als negatieve gevolgen. Zo sprak wethouder Rik de Lange in een brief aan de Tweede Kamer (samen met 35 wethouders van de Federatie van Grote Monumentengemeenten) zijn zorgen uit over de gevolgen voor de gevoelige binnenstad van Zutphen. Ook de media gaf aan de ophief veel aandacht. Tijdens een voorlichting in Rheden kon ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) maar moeizaam aangeven wat de concrete gevolgen en voordelen voor de eigenaren en de stad zijn.

BEDREIGINGEN

Alhoewel het nationaal erfgoed zou worden gespaard bij de rijksbezuinigingen is de realiteit anders. De monumentenzorg van rijkswege staat onder druk. Opheffing van Erfgoed Nederland is nabij. De beperking van aftrekbaarheid van onderhoudskosten voor monumenteneigenaren is al doorgevoerd. De nieuwe Geefwet heeft voor monumenten-

zorg ongunstig uitgepakt. En de intrekking van subsidie en Ambi status voor belangrijke erfgoedinstanties heeft ook gevolgen voor Zutphen. Als klapper is de subsidieregeling BRIM 2011 erg moeizaam verlopen. In Zutphen werd alleen de Joodse begraafplaats een subsidie toegekend! Nu lijkt de provincie de rol van subsidieverstrekker toegeschoven te krijgen. Hiermee wordt niet alleen de RCE ontkoppeld van één van haar belangrijkste kerntaken. Het is hierdoor ook onduidelijk of het budget van de provincie Gelderland voor gemeentelijk monumenten inzet voor dit doel behouden blijft. De aankondiging van de Rijksgebouwendienst dat zij mogelijk grote monumenten wil gaan overdragen aan gebruikers stuit op onbegrip. Waar is de staat als rentmeester van grote, bijzondere en moeilijk exploiteerbare monumenten? Er zijn voor Zutphense grote monumenten ook andere bezuinigingen met grote gevolgen. Zo is de gemeente Zutphen geschokt over de plannen om het Opleidingsinstituut SSR naar Utrecht te verplaatsen. Grote monumentale gebouwen zoals de oude secretarie ("de witte vleugel") naast het oude stadhuis komen zo leeg te staan. Ook het stadspaleis de Hof van Heeckeren en het Huize van de Kastele, waar het huidige Eden Hotel in is gevestigd, wordt hierdoor bedreigt in zijn bestaan. Wij hopen dan ook dat de rechtspraak die al een millennium aan het 's Gravenhof aanwezig is blijft!

KANSEN

De modernisering van monumentenzorg biedt natuurlijk ook kansen om cultuurhistorische waarden te borgen in het bestemmingsplan. Of dit in de praktijk een beter bruikbaar instrument betekent is twijfelachtig. Zo is het maar de vraag of het instrument zal worden gewaardeerd door de eigenaren (burgers) van de historische stad. Het bestemmingsplan is voor de doorsnee eigenaar een te groot en onbegrijpelijk document. De status van *monument en beschermd stadsgezicht* is voor iedere monumentenbezitter een duidelijke zaak. Natuurlijk is het goed als er meer gebiedsbescherming ontstaat en grote stedenbouwkundige ingrepen een betere cultuurhistorische basis krijgen. Voor de bescherming van een 14de-eeuwse kapconstructie is een bestemmingsplan echter gevoelsmatig veel te grof.

Om toch een positieve wijziging te noemen is er een nieuwe subsidieregeling voor het herbestemmen van monumentale panden ingevoerd. Eigenaren kunnen subsidie aanvragen voor het maken van een haalbaarheidsplan en het herstellen van het casco (de buitenzijde) van het pand.

Alles bij elkaar is het vooralsnog een vrij negatief verhaal. De gemeentelijke monumentenzorg(ers) zullen alle zeilen bij moeten zetten om de beleidswijziging goed te implementeren. Wij hebben daarbij ook hulp van de Zutphense restauratiebranche en de monumenteneigenaren van stad en dorp nodig. Het stellen van de juiste prioriteiten vinden we erg belangrijk. Het is de bedoeling om deze met alle betrokkenen te bepalen. In dit kader wordt er een erfgoed café in het voormalige postkantoor georganiseerd. Over de uitkomsten zullen wij in de komende *Zutphen MoNumentaal* berichten! ■

▲ **De Walburgiskerk is getroffen door het financieel gat wat het Rijk bewust tussen de subsidieregeling BROM en de subsidieregeling BRIM heeft laten vallen. Ondanks de kostbare voorbereiding en indiening van onderhoudsplannen heeft de Walburgiskerk al sinds 2008 amper financiële ondersteuning van het Rijk. Er zijn versterkingen en noodzakelijke stutwerken zoals aan de balustrade uitgevoerd omdat er voor de kosten van gewoon onderhoud nieuwe bronnen moeten worden gevonden.**

Foto Hendrik Haafkens – gemeente Zutphen

Dendrochronologisch onderzoek Nieuwstad 4

Enkele jaren geleden werd de kapconstructie van het pand Nieuwstad 4 hersteld. Tijdens dit werk werd de kap bouwhistorisch onderzocht en het bleek dat ondanks het feit dat hoofdzakelijk oud hergebruikt eiken werd aangetroffen, hier wel sprake was van één partij hout. Verder bleek door onderzoek naar de aanwezige telmerken dat deze partij alleen maar afkomstig kon zijn van de verbouwde voorganger van het huidige pand. Tijdens de herstelwerkzaamheden konden enkele vrijgekomen stukken eiken sporenhout worden opgeslagen ten behoeve van een dendrochronologisch onderzoek naar de ouderdom van de kap¹. Dit onderzoek heeft inmiddels plaatsgevonden en bevestigde dat het ging om één partij hout, waarvan kon worden vastgesteld dat de bomen in de herfst/winter van 1478 zijn gekapt. De partij zal waarschijnlijk in de loop van 1479 zijn gebruikt voor het bouwen van een nieuwe kapconstructie tijdens een omvangrijke verbouwing of nieuwbouw van de voorloper van het huidige pand.

VERSCHEIJNINGSVORM

Omdat het 15e-eeuwse huis - afgezien van het hout dat voor de kap werd hergebruikt - in de 19e eeuw volledig werd vernieuwd, moeten we voor de historische verschijningsvorm enigszins speculeren. Het huis had zeer waarschijnlijk een hoge begane grond met direct daarboven de zolder. Deze vermoedelijke opzet wordt ingegeven door de sloop van de oude kap, een ingreep die te verklaren is door de bouw van een volwaardige eerste verdieping. Ook het feit dat vrijwel al het sporenhout van de oude kap is hergebruikt en

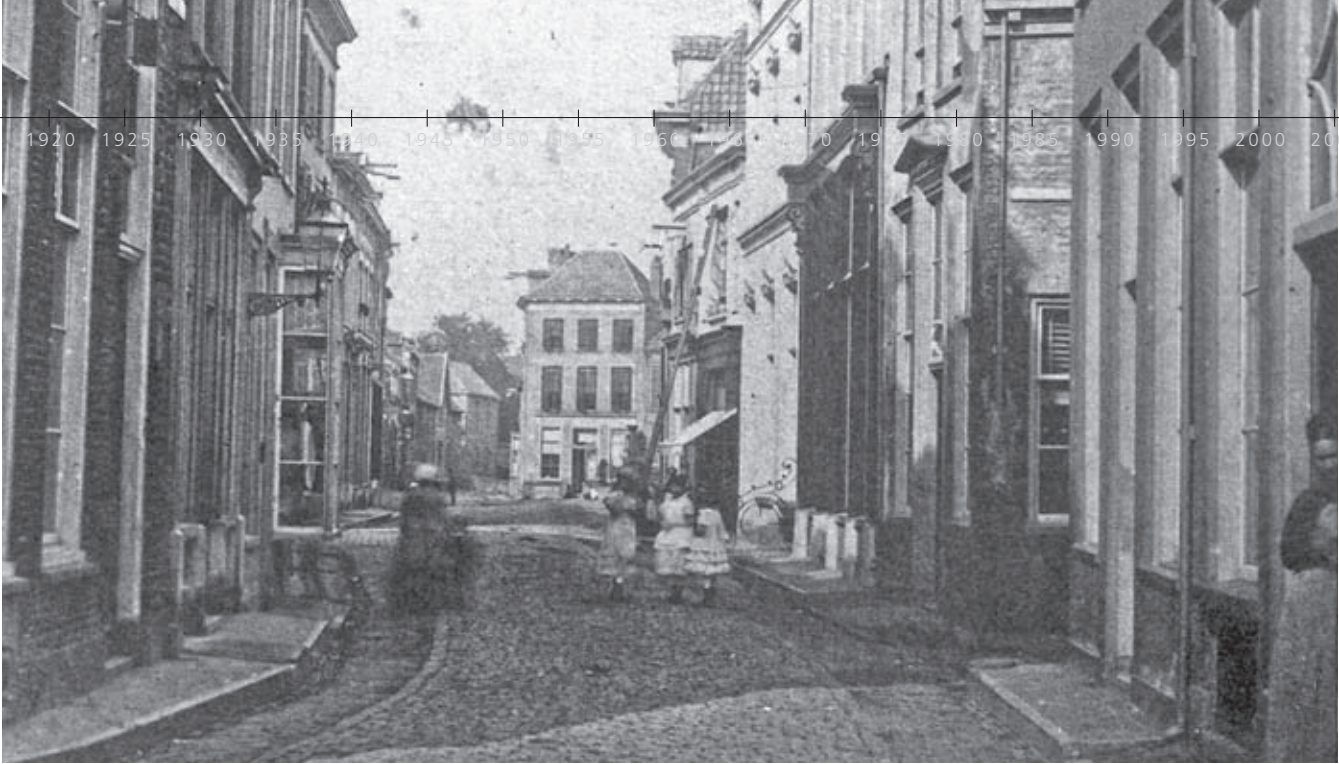

de aanwezigheid van een vergelijkbaar pand op de tegenoverliggende hoek (Nieuwstad 6) pleit voor deze opzet. De begane grond zal een hoogte gehad hebben van vier tot 4,50 meter², met mogelijk aan de achterzijde een insteek, alhoewel deze ook wel later werden toegevoegd. Een stenen schouw zal de ruimte onder de insteek hebben verwarmd en via het rookkanaal ook de insteekverdieping zelf. De zoldervloer zal opgebouwd zijn geweest als samengestelde balklaag van zeer waarschijnlijk 4 balkvakken met drie moerbalken op ca. 2,75 meter hart op hart uit elkaar met twee strijk balken bij voor en achtergevel. Op zolder zal de kapconstructie hebben bestaan uit drie gebinten die de eiken sporen met panlatten droegen en daarop een gemetseld dak van holle en bolle pannen. Over de voorgevel kan slechts worden gespeculeerd, een trapgevel of een tuitgevel, maar zeker is dat het toepassen van bakstenen kruis- en kloosterkozijnen in die periode in Zutphen vrij algemeen gebruikelijk was. Of deze kozijnen waren opgenomen in een vlak gemetselde gevel of met wat meer architectonische weldaad waren opgenomen binnen gotische spaarvelden is niet duidelijk. Een bouwtekening uit 1936 met de bestaande toestand van Nieuwstad 54 geeft een idee hoe Nieuwstad 4 er kan hebben uitgezien kort voor de verhoging het pand in de 19e eeuw.

HISTORISCH KADASTER

In relatie tot de datering van het hout van de kapconstructie is gekeken in het zg. historisch kadaster of er een verkoop of hypotheekopname heeft plaatsgevonden kort voor de kapmoment van het hout. Dit bleek niet het geval. Het huis was ten tijde van de verbouwing in 1479 in het bezit van Johan Bartold. Deze had het samen met het huidige adres Nieuwstad 2 in het bezit. Bij het in werking treden van het kadaster in 1832 was Nieuwstad 4 in het bezit van Anthonie Timan, koopman, die het in 1848 heeft verkocht aan A. Kip, winkelier. In 1860 gaat het bezit over naar Gerrit Vergeer, winkelier. Deze verkoopt reeds in 1863 aan

Etwiel Heer. Mogelijk is het pand in één van beide jaren verbouwd en met hergebruik van de oude kap met een verdieping verhoogd. De voorgevel was gepleisterd en had een centraal geplaatste deurpartij, geflankeerd door schuifvensters. Vervolgens is het in 1890 voorzien van een rijk gedetailleerde winkelpui, wanneer het pand wordt aangekocht door Salomon de Winter, slager van beroep. Nieuwstad 4 wordt in ieder geval in 1913 en in 1928 opnieuw verbouwd. Bij de laatste verbouwing, die plaats vindt onder initiatief van Markus de Winter, worden de tegenwoordig aanwezige, grote etalageruiten ingebracht. In 1948 tenslotte wordt de bovenwoning aangepast en op de begane grond een café in het pand gevestigd. ■

▲ De Nieuwstad vóór de aanleg van de Overwelving (1889) met rechts op de hoek met de Beekstraat nog juist zichtbaar de gevel van Nieuwstad 4 zoals deze rond 1860 nieuw zal zijn opgeleverd.

Afbeelding overgenomen uit A. de Zeeuw en J. Harenberg, *Zutphen in oude ansichten deel 3*, Zaltbommel 1994, 113

▲ Als onderdeel van de restauratie van de bovenwoning van Lange Hofstraat 21 is een deel van het dak bedekt met middeleeuwse holle en bolle pannen. Dit type dakpan moet in de 15e en 16e eeuw het dakenlandschap van Zutphen bepaald hebben en zal ook op het dak van Nieuwstad 4 gelegen hebben.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

◀ De gevel van Nieuwstad 4 heeft er mogelijk uitgezien als die van Nieuwstad 54 voordat dat pand in 1936 werd gesloopt. Het geeft goed de opbouw van het pand weer met een hoge begane grond met erboven meteen de zolder. De forse begane grondhoogte werd bepaald door de stedelijke bouwvoorschriften in de middeleeuwen. De afbeelding is gespiegeld weergegeven.

Collectie bouwtekeningen RAZ, bewerking Jeroen Krijnen

▼ Voor de kap zijn in de 19e eeuw hergebruikte eiken daksporen toegepast. De dakpannen waren vanaf de onderzijde aangesmeerd om regen en sneeuwdorslag te voorkomen. Geheel links op de foto zijn de bouwsporen van hergebruik goed zichtbaar. Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

1 Krijnen, Jeroen, En de kap, die houdt stand, in: *Zutphen MoNuMentaal* 13, juni 2006, 12-14

2 Deze grote hoogte is in de middeleeuwse bouwverordeningen zg. "keuren" ook terug te vinden. In verband hiermee waren de voor iedere huisbezitter verplichte brandladders ook voldoende hoog voor 4,50 meter begane grondhoogte + 1,50 meter borstwering; R. Meischke, *Huizen en Keuren*, in: *Rotterda Papers 2, A contribution to medieval archeology*, Rotterdam 1975, 177-196

Monumenten energiezuinig

Duurzaamheid en energiebesparing zijn een top thema op de politieke agenda. Hoe kunnen we een bestendige samenleving creëren en oplossingen bedenken die langer stand houden, minder energie kosten, minder grondstoffen vergen en (daarmee) minder schade aan mens en milieu veroorzaken.

Ook de gemeente Zutphen werkt aan een energie neutrale stad. Monumentenzorg Zutphen heeft van het College van B&W de opdracht gekregen om te onderzoeken op welke wijze de historische stad kan bijdragen aan de noodzakelijke besparingen op energie. Deze vraag kwam niet alleen van het college maar ook van het Wijnhuisfonds van Zutphen en de NV Stadsherstel. Beide instanties beheren een belangrijk deel van de rijksmonumenten in de binnenstad. Zij zien een versneld verloop en een toename van klachten over het matige wooncomfort bij een hoog energieverbruik. De verhuurbaarheid van historische maar tochtige panden neemt af. Een te hoge energierekening zal de komende jaren voor veel mensen een onoverkomelijk probleem worden., waarbij verhuizingen niet ondenkbeeldig zijn. Leegstand ligt dan

op de loer. Dat is niet alleen slecht voor de verhuurder maar uiteindelijk ook voor de monumenten.

De basis van het project 'monumenten energiezuinig' is de samenwerking van een 10tal steden binnen de Federatie van Grote Monumentengemeenten in Nederland (FGM). Op initiatief van de gemeente Haarlem is gestart met het formuleren van praktische uitgangspunten. Deze uitgangspunten worden gebundeld in een document met de titel: 'Toolkit Monumenten'. De toolkit is net als de 'Toolkit bestaande bouw' of de 'Toolkit duurzaam bouwen' een belangrijk hulpmiddel bij het vinden van de juiste maatregelen voor het energiezuiniger maken van een monument. Met de Toolkit kan de eigenaar op zoek naar een pakket van samenhangende maatregelen. De maatregelen mogen de monumentale waarden niet aantasten

en mogen niet resulteren in een onjuiste vochtbalans in het gebouw. Een ongunstige vochtbalans is niet alleen nadelig voor de gezondheid van de bewoners, het levert ook grote gevolgschade aan het monument. Na 40 jaar 'nieuwe' isolatiegeschiedenis ontdekken we in Zutphen de laatste jaren vaker grote schade aan de monumenten door onjuist toegepaste isolatie. Vooral omdat door de ongunstige vochtbalans grote delen van balklagen en kapconstructies achter voorzetwanden en gipskartonplaten zijn verrot. De toolkit is een goed hulpmiddel om de juiste afwegingen te maken. Met de toolkit komen 2 zaken bij elkaar, informatie over samenhangende maatregelen en de toelaatbaarheid van de maatregel vanuit het oogpunt van monumentenzorg. Naast de ontwikkeling van de toolkit is er literatuur en referentieonderzoek uitgevoerd.

▲ Een infraroodscan van isolatielekken in een slecht geïsoleerde oude woning.

- ▶ Wat meer dan 500 jaar heeft standgehouden kan door een onvoldoende uitgedacht dan wel een ondeskundig uitgevoerd isolatieplan snel tot pulp vergaan: aantasting van eiken balkkoppen in een gemeentelijk monument, geconstateerd veertien jaar na een grote restauratie.

Foto Jeroen Krijnen – gemeente Zutphen

Met andere gemeenten zijn ervaringen uitgewisseld en er zijn een aantal symposia bezocht waaronder het jaarsymposium van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed met de titel 'Duurzaam Erfgoed'. Er is dus in korte tijd veel kennis opgedaan.

In samenwerking met het Wijnhuisfonds en de NV Stadsherstel is een 2 tal pilotprojecten gestart. Met het Wijnhuisfonds: Duurzaam Bolwerck (Zaadmarkt 112) en met de NV Stadsherstel: Duurzaam Oude Bornhof. Beide projecten zijn gelijk van opzet: Uitgebreid Bouwhistorisch onderzoek gekoppeld aan een onderzoek naar toepasbaarheid van energiebesparende maatregelen. Het Wijnhuisfonds heeft naast beide voorgaande expertises ook nog een bouwfysicus en een architect in de arm genomen om een nieuw concept voor het gebouw te bedenken. Deze pilotprojecten zijn door de gemeente gesubsidieerd vanuit het energiebeleidsplan. De onderzoeken zijn nog in ontwikkeling en zullen in een later stadium volledig worden uitgelicht.

Belangrijke en inspirerende dagen waren de werkbezoeken aan energiezuinige projecten in Rotterdam en Amsterdam.

Op uitnodiging van de directeur van het bouwkundig bureau (Stichting BOG) van o.a. het Wijnhuisfonds werd in Rotterdam het project 'de Sleephelling' bezocht. Het betreft een renovatieproject van een vroeg 20ste eeuws woonblok in een rijks beschermd stadsgezicht (Noordereiland). Het woonblok is met (weliswaar zware) aanpassingen energieneutraal gemaakt. De deelnemers waren wethouder Rik de Lange in Rotterdam, de voorzitter van het Wijnhuisfonds en de president-directeur van de NV Stadsherstel en een aantal bedrijven.

In Amsterdam waren de deelnemers vertegenwoordigers van de 4 verhuurders in Zutphen, Stichting BOG (namens het Wijnhuisfonds, NV Stadsherstel, ea.), Woonbedrijf leder1, Woonbedrijf Ons Huis en de Torenstad Groep. Onder leiding van de wethouder zijn er 3 bijzondere projecten bezocht de wederopbouwwijk Jeruzalem, het hoofdkantoor monumentenzorg Amsterdam: 'de Bazel' en het hoog monumentale Blaaulakenblok. Dit grote woonblok is met veel aandacht voor energiezuinigheid gerestaureerd door een grote woningbouwcorporatie. De gemeente

Zutphen zoekt nu de samenwerking met de genoemde verhuurders die allemaal al een ambitie hebben neergelegd.

Monumentenzorg maakt extra tijd vrij om meer informatie te verzamelen voor de juiste advisering aan de eigenaren van de monumenten in de stad. Er worden subsidies aangevraagd bij het rijk en de provincie voor projecten in de stad en de toolkit zal dit jaar worden voorgelegd aan het college. Daarnaast is er in samenwerking met de gemeente Apeldoorn opdracht gegeven voor het bouwen van een speciale website! ■

Dakramensubsidie

Wat zou ik toch graag serieuze columns gaan schrijven hier, belangrijke richtinggevende inzichten over waar het heen moet met onze historische binnenstad. Verstandige, heldere analyses en evenwichtige bespiegelingen zouden het moeten zijn. Een column, waar over gesproken wordt, met een zeker gezag in de stad. Dat zou mooi zijn.

Ik wil maar 's beginnen met het dakenbeleid. Bij Monumentenzorg willen ze opnieuw bezien, wat nou wel en niet mag als je het dak van je monumentenpand wil aanpassen. Nou was dus onze monumentenman Haafkens hiermee al bezig. Althans, zoiets had ik vernomen. Van die slimme man kan ik mooi wat kennis aftappen, zo meende ik. Maar wat wil het toeval; hij is op vakantie. En de deadline voor dit artikel komt nader. Maar goed, ik ben ook niet achterlijk; zonder hem lukt het ook wel. Ik hoef maar om hoog te kijken: mooie oude daken met kromme oude blauwe en rode holle pannen; steile middeleeuwse kappen en ook vlakere daken uit later tijd. Maar toch ook zie je soms tritsen van die Veluxdakramen: van die storend lelijke moderne lichtgaten in het dak. En al die dakterrasloggia's, die vanaf de Wijnhuistoren zichtbaar zijn. Wat een rommeltje is het eigenlijk daar vandaan gezien! Zutphen is weliswaar een heel erg hoog en volgebouwde binnenstad, wel één of twee etages meer dan bijvoorbeeld Amersfoort, wat veel licht wegneemt, maar die bewoners kunnen toch ook gewoon een lampje extra aansteken. De binnenstadsbewoners kunnen ook in Leesten gaan wonen, zou ik zeggen. Daar heb je tuinen en ruimte voor al die auto's; de dakterrassen kunnen dan ook meteen weg. Trouwens in de buitenwijken staan overal veel woningen te koop. Twee vliegen in één klap dus! En eindelijk wordt het 's lekker rustig in de binnenstad, vind u ook niet? Het is tijd voor een gemeentelijke dakramensubsidie; voor het weghalen wel te verstaan. Dichtleggen die gaten in het dak! Terug naar het gesloten dakvlak! Ik dacht zelf aan zo'n € 500,- per raam en € 1000,- per loggia. Wat zal de stad daar van opknappen! Daar moet wel een potje voor te vinden zijn, toch?

Ik zal het Haafkens 's voorstellen als -ie terug is van vakantie.

Cornelis

Colofon

Voor vragen over de verschillende aspecten van monumentenzorg kunt u met de volgende medewerkers contact opnemen:

Dhr. R. Schuurman
r.schuurman@zutphen.nl
senior team Omgeving, cluster monumenten

Dhr. J.K. Blanksma
j.blanksma@zutphen.nl
regisseur wonen boven winkels

Dhr. A. Braakman
a.braakman@zutphen.nl
organisatie Open Monumentendag

Mw. A. Koster
a.koster-delange@zutphen.nl
monumentenadviseur ruimtelijke ordening
en ruimtelijke kwaliteit

Dhr. H. Haafkens
h.haafkens@zutphen.nl
monumentenadviseur instandhouding en
financiering

Dhr. J.S. Krijnen
j.krijnen@zutphen.nl
gemeentelijk bouwhistoricus

Dhr. M. Groothedde
m.groothedde@zutphen.nl
stadsarcheoloog

ZUTPHEN MONUMENTAAL IS EEN UITGAVE VAN
Afdeling Klantcontact van de gemeente
Zutphen,
Team Omgeving, Postbus 41,
7200 AA Zutphen.
Samenstelling en eindredactie J.S. Krijnen,
e-mail: j.krijnen@zutphen.nl

Deze uitgave wordt toegezonden aan
belanghebbenden en geïnteresseerden.
U kunt kosteloos een exemplaar aanvragen of
een abonnement nemen.
Mail hiervoor naar de eindredactie of anders
naar mailadressen.

Gratis losse exemplaren zijn eveneens
verkrijgbaar op de volgende locaties:

In de hal van het Stadhuis, 's-Gravenhof 2.
Regionaal Archief Zutphen, Spiegelstraat 13
Stedelijk Museum, Rozengracht 3

Eerder verschenen nummers van **ZUTPHEN
MONUMENTAAL** zijn ook als pdf-document te
downloaden vanaf www.zutphen.nl, te vinden
onder het lemma "Monumentenzorg".

VORMGEVING EN DRUK:
Weevers Grafimedia, www.weevers.nl

Oplage 1100 exemplaren